

גנזי קדם

שנתון לחקר הגניזה

כרך

יז

תשפ"א

כרך מיוחד

מוקדש לזכרו של פרופ' יעקב שויקה ז"ל

2020-1936

העורכת

מרים פרנקל

THE FRIEDBERG
GENIZAH PROJECT

תוכן עניינים

חלק עברי

7	דבר המערכת
	חמדה גנוזה: לזכרו של אבי מורי פרופ' יעקב שויקה ז"ל
9	אהרן שויקה
	אור חשך באהלינו: קינה לתשעה באב וייחוסה לרבי יהודה הלוי
27	בנימין אמת
	תפילת ערבית לימות החול על פי סידורים ארץ ישראלים קדומים מן הגניזה הקהירית
41	אורי ארליך
	עיונים בסידורו של ר' שלמה בן נתן
101	נסים סבתו
	ברכת קראי ונידויו: סוגיות ביחס לקראים בדברי ר' אברהם ואביו הרמב"ם
143	מרדכי עקיבא פרידמן
	הכתר בפסטאט: כתר ארם צובה בתעודות מן הגניזה הקהירית
179	נריה קליין

חלק לועזי

Editorial Statment	7*
Al-Qirqisānī's account of historical Jewish calendars and its dependence on the commentary on Genesis by Sa'adya Gaon: a study of Kitāb al-Anwār VII.1	
Nadia Vidro	9*

עיונים בסידורו של ר' שלמה בן נתן

נסים סבתו

סידורו של רבנו שלמה בן נתן (רשב"ץ), הכתוב ערבית-יהודית, נמצא עד עתה בשמונה כתבי יד שאינם מן הגניזה ובמאות קטעי גניזה. למרות מצאי רחב זה הוא כמעט שלא נחקר. הראשון שהזכירו בהערה היה הביבליוגרף הגרמני י"כ וולף (1683-1739).¹ השאלה המרכזית שהעסיקה ועדיין מעסיקה את החוקרים מאז המאה התשע עשרה ועד ימינו היא מקום מושבו של מחבר הסידור. הוצעו לכך ארבע תאוריות שיוצגו בהמשך. החוקר הראשון שכתב על הסידור מאמר מקיף והתייחס גם לתכניו ולמבנהו היה יוסף טובי.² במאמרו הוא דן בין היתר בלשון הסידור, בספרות ההלכה של הגאונים המשוקעת בסידור ובמנהגים שנשתמרו בו. בשנת תשנ"ה פרסם הרב ש"ח קרויזר מהדורה מתורגמת לעברית של הסידור.³ הוא השתמש בשני כתבי יד מקיפים של הסידור: כ"י אוקספורד Poc. 262 וכ"י ותיקן 497. ברם הוא לא השתמש בכתבי היד האחרים ואף לא בקטעי הגניזה הרבים של הסידור. הוא גם לא חקר את דרכו של ר"ש בן נתן בהלכה ונושאים נוספים. המוציא לאור הסתפק בהערות קצרות לכל פרק מפרקי הסידור שהובאו בסוף המהדורה.

במאמר זה ברצוני לברר מספר סוגיות הקשורות לסידור שלא נחקרו כלל או שנחקרו במידה לא מספקת. בסעיף הראשון אסקור את המידע הביוגרפי הידוע לנו על מחבר הסידור, ובכלל זה התאוריות השונות לגבי מקום מושבו. בסעיף השני אעסוק במבנה הסידור ובמטרת כתיבתו. בסעיף השלישי אציג בפני הקורא מסקנות

* מאמר זה מבוסס על עבודת דוקטור שכתבתי: סידור ר' שלמה בן נתן עיונים ונוסח, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשע"ט. ההדגשות במאמר שלי.

המאמר נכתב לזכרו המבורך של דודי האהוב פרופ' יעקב שויקה ז"ל, שציבור החוקרים במדעי היהדות בכלל וחוקרי הגניזה בפרט חב לו חוב עמוק של תודה על עבודתו המונומנטלית במחשוב ובהנגשה של קטעי הגניזה לציבור החוקרים. דודי ז"ל עקב אחר גידולי והתפתחותי מאז ילדותי, ובמיוחד אחר שלבי כתיבתה של עבודת הדוקטור וזכה לראות בהשלמתה ובאישורה.

1 דברי וולף נכתבו במקור בגרמנית ותרגומם מובא במאמרו של ש' צוקר וא' ווסט, 'מוצאו המזרחי של סידור ר' שלמה בר' נתן וייחוסו המוטעה לצפון אפריקה', קרית ספר, סד (תשנ"ב-תשנ"ג), עמ' 746-737.

2 י' טובי, 'סידורו של ר' שלמה בן נתן מסגלמסה: עיונים ראשוניים', יד להמן: קובץ מחקרים לזכר א"מ הברמן, בעריכת צ' מלאכי, לוד תשמ"ד, עמ' 345-360.

3 סידור ר' שלמה בן נתן, מהדורת ש"ח קרויזר, ירושלים תשנ"ה.

אחדות לגבי כתבי היד של הסידור שאינם מן הגניזה, וכן לגבי מאות קטעי הגניזה של הסידור, שאותם צירפתי לכמה טפסים. בסעיף הרביעי, העוסק בדרכו של רשב"ן בהלכה, אבחן את יחסו לרב סעדיה גאון (882-942) ולרב האי גאון (939-1038) ואת יחסו למנהג. באחרונה אבחן את השפעתו של הסידור על חוגים קראיים. למאמר מצורפת טבלה (סעיף 22), ובה תיאור מלא ומפורט של כל כתבי היד וקטעי הגניזה של הסידור.

א. ר' שלמה בן נתן

ידיעותינו הביוגרפיות על המחבר דלות ביותר. קרוב לוודאי שחכם זה חי במאה השתים עשרה, משום שהחכמים שאינם מן הגאונים שהזכיר בסידורו הם ר' יצחק אבן גיאת (1038-1089) והרי"ף (1013-1103). זאת ועוד, בכתב היד ה'מיוחס' שבשערו הצהיר הסופר שהעתיק את החיבור מעותק בכתב ידו של מחברו, העתקה משנת אתקי"ד לשטרות (1203), ציין המעתיק ליד שם המחבר את ברכת המתים 'צ"ל', וברור שר' שלמה בן נתן נפטר לפני שנה זו. רשב"ן שימש דיין, משום שבאחד מכתבי היד, שמופיעה בו כותרת החיבור, נכתב:

תפסיר אלצלואת יתמתן(?) תפסיר אלצ[ל]ואת אלתי[י] ואג'בה עלי בני אסראיל ס[...][...]ס[...][...]ל[...][...]י[...]. ס אלסנה אעני בתצניפה כ'ג'ק' מרינו ורבינו שלמה הדין המופלא החכ[ם] והנבון המעולה בית דין הגון זכר צ[די]ק לברכה, בר נתן אלגבילי ר'ת למא סאלה בד'לך בעי' אלראג'בין (=פירוש התפילות... פירוש התפילות שחייבים בהן בני ישראל... השנה. רצוני לומר שחיבר כבוד גדולת קדושת מרינו ורבינו שלמה הדין המופלא החכ[ם] והנבון המעולה בית דין הגון זכר צ[די]ק לברכה, בר נתן אלגבילי רי"ת [=רוח ה' תניחנן] כפי שביקשו על זה אחד משוחרי התורה).⁵

בשאלת מקום מושבו של רשב"ן נחלקו הדעות. י"כ וולף תהה אם יש לקשור בין סידורו של רשב"ן (כ"י אוקספורד Poc. 262), הכולל בסופו את פרקי אבות בלי

4 הוא כ"י אוקספורד Poc. 262, שסימנו במאמר: א. ראו תיאורו להלן, סעיף 11. כל המובאות מן הסידור שיובאו במאמר הן על פי כתב יד זה.

5 כ"י ENA 3063.7. כתב היד מחורר מעט, קרוע, 15 שורות, נייר. ראו תיאורו אצל נ' דנציג, קטלוג של שרידי הלכה ומדרש מגניזת קהיר: באוסף א"נ אדלר שבספריית בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק וירושלים תשנ"ח.

פירוש, לבין פירוש בערבית לפרקי אבות ולפרק 'קניין תורה' שמחברו הוא שלמה בן נתן מסג'למסה (כ"י אוקספורד 830).⁶ משה שטיינשניידר, גדול חוקרי חוכמת ישראל במאה התשע עשרה, קשר בין הסידור לבין מחבר הפירוש לפרקי אבות. ברשימה שפרסם⁷ הוא קובע בבירור כי מחבר הסידור שלפנינו הוא ר' שלמה בן נתן מסג'למסה ש'בארצות המערב של אפריקא',⁸ שכתב את הפירוש לפרקי אבות, אך לא הביא כל ראייה לדבריו.

שמו ומקומו של מעתיק כ"י אוקספורד Poc. 262 (קטלוג נויבאוואר, מס' 896) כתובים בשער כתב היד ובקולופון שבסופו. בשער כתב היד מודיע המעתיק: 'כתבתי אני סעדיה בר יהודה רבבי אביתר. תהא מנוחתם כבוד. וכאנת נסכ'ה אלאצל בכ'ט מצנפה שנת א'ת'ק'י'ד' לשטרות' (=והיה עותק המקור בכתיבת ידו של מחברו שנת א'ת'ק'י'ד' לשטרות). בקולופון בסופו של הסידור נכתב:

...נקל הד'א אלסידור מן נסכ'ה בכ'ט אלמצנף אלמקדם ד'כרה פי אלתאריך אלמד'כור בקלעה ברקא אלמחרוסה ומנחתה ללולד עמראן אעזה אלה ואבקאה ונפעה בה (=הועתק הסידור הזה מעותק שבכתיבת ידו של מחברו הנזכר לעיל, בתאריך הנזכר בקלעת ברקא⁹ ישמרה האל, והענקתיו במתנה לילד עמראן ייקרהו האל ויחייהו ויועיל לו בו).

גדלותו המחקרית של משה שטיינשניידר גרמה לכך שרוב החוקרים¹⁰ קיבלו את דעתו

6 ראו דיון על כך במאמרם של ש' צוקר וא' ווסט (לעיל, הערה 1), עמ' 737-746, ובמיוחד שם, עמ' 743-742.

7 מ' שטיינשניידר, 'על דבר סידור של ר' שלמה בר' נתן אלסגלמאסי... מתוך כ"י הנמצא באוקספורד', כרם חמד, ט, ברלין תרט"ז, עמ' 37-42. וראו גם: M. Steinschneider, *Catalogus Librorum Hebraeorum* in *Bibliotheca Bodleiana*, Berlin 1852-1860; idem, *Die Arabische Literatur der Juden*, Frankfurt a.M. 1902.

8 העיר סג'למסה שכנה באזור תפילאלת שבדרום מרוקו. היא נוסדה בשנת 757 בידי השבטים הברברים. במאה העשירית כבשו אותה הפאטמים, אך במשך כל אותה מאה היה האזור כולו נתון למאבק בין השושלת הפאטמית לשושלת האַמִיית שבספרד. בשנת 1055 נכבשה העיר בידי המוראבטון שאיחדו תחת שלטונם את מרוקו וספרד. הקהילה היהודית שם התפתחה לפחות מראשית המאה התשיעית בעקבות עליית המסחר שם, והיה בה מרכז תורני שעמד בקשר עם גאוני בבל. בשנת 1146 אולצו יהודי סג'למסה להתאסלם וקצתם מתו על קידוש השם בעקבות כיבושה של העיר בידי המוסלמים הקנאים אלמֶןֶאֶחְדוֹן. עוד על העיר סג'למסה ויהודיה במאות האחת עשרה-השתיים עשרה ראו: טובי (לעיל, הערה 2), עמ' 345-346, ושם הפניות לספרות קודמת.

9 השם 'קלעת ברקא' פירושו 'מצודת ברקא'.

10 ראו למשל: יט'ל צונץ, מנהגי תפילה ופיוט בקהילות ישראל, מהדורת א' פרנקל, תרגם מגרמנית ז' ברויאר, ירושלים תשע"ו, עמ' 54, ושם, עמ' 88. גם ר' טובי קיבל כהנחת יסוד פשוטה שר' שלמה הוא מן העיר סג'למסה. ראו: טובי (לעיל, הערה 2), עמ' 345-360. אמנם יש לציין שלאחר מכן חזר בו טובי

שהסידור חובר בסג'למסה שבצפון אפריקה, ועירו של המעתיק היא העיר קלעת ברקא, שזוהתה עם העיר ברקא שבלוב.

ואולם אין הכרח לזהות את ר' שלמה בן נתן מחבר הפירוש לפרק 'קניין תורה', שחי בסג'למסה, בר' שלמה בר נתן מחבר סידורנו. וכי רק שלמה בר' נתן אחד איכא בשוקא? אפשר ששני אנשים שונים הם, ואין ראיה שר' שלמה מחבר סידורנו חי שם. ש' צוקר וא' ווסט קראו תיגר על תאוריה זו של מ' שטיינשניידר מטעמים נוספים. במאמר משותף¹¹ טענו כי בכל כתבי היד של הסידור לא נכרך הכינוי 'סג'למסי' יחד עם שמו של ר' שלמה. כמו כן כל כתבי היד של הסידור מזרחיים¹² ואף לא אחד מהם בעל מאפייני כתיבה של צפון אפריקה או ספרד. אף לשון המחבר היא ערבית-יהודית, ללא שום סממן צפון אפריקני. גם על הזיהוי של מצודת ברקא כאזור ברקא שבלוב ערערו צוקר ווסט, וטענו כי העיר ברקא שבלוב הייתה עיר גדולה ואין לכנותה 'מצודה'. נוסף לכך אזור ברקא שבלוב כבר חרב במאה האחת עשרה בעקבות הפשיטות של שבטי בני הילאל, ושוב לא חזר ונתיישב.

מטעמים אלה סבורים צוקר ווסט שר' שלמה ישב במזרח, במערב פרס, באזור הגובל עם כורדיסטן. 'קלעת ברקא', מקום מושבו של המעתיק, היה בכורדיסטן ונשלט בידי אחד משבטי הכורדים שפעלו באזור זה. ואלה ראיותיהם העיקריות:

(א) 'קלעת ברקא' נזכר בכתביו של הגאוגרף הערבי יאקות אלרומי אלחמוי (1179-1229) כמצודה השייכת לאחד משבטי הכורדים באזור זוזאן. יאקות מסר משמו של ההיסטוריון אבן אלת'יר, כי אזור זה משתרע מ'ג'זירת אבן עומר' שעל נהר החידקל צפונית-מערבית למוצול ועד גבולות כ'לאט, מהלך יומיים ממוצול.

(ב) מרשימות היוחסין שבסוף כתב יד א עולה שהמעתיק ובניו ונכדיו נותרו בקרבת אזור זה עוד כמה עשרות שנים לאחר העתקת הסידור. לכן ברור שזה היה מקום מושבם המרכזי.

(ג) בגיליון של דף 236 א שבכתב יד א מצוי שטר מכירה של הסידור, וממנו עולה כי הסידור נמכר ב'מטבע קזן', המטבע שטבע השליט המונגולי גאזאן (1295-1304). מכך אפשר ללמוד על הזמן שבו נמכר הסידור ועל הקרבה היחסית של זמן זה למועד העברת הסידור מן המעתיק לבניו ולנכדיו.

מקביעה זו. ראו מאמרו: 'נוסח התפילה של יהודי תימן', תימא, ז (תשס"א), עמ' 29-64 ובמיוחד עמ' 38.

11 ראו לעיל, הערה 1.

12 אמנם יש לסייג אמירה זו, שכן מצאתי קטע גניזה אחד שכתבתו ספרדית. ראו קטע כ' להלן, בטבלה שבסעיף 21.

(ד) כותב שטר המכירה הנזכר מכנה את הסידור 'סידור ג'בלי לרבינו שלמה ז'צ'ר'ק'ל'. צוקר ווסט סבורים כי אזור ג'באל מכוון לחבל ארץ בשם זה במערב פרס הגובל בכורדיסטן, ושם לדעתם חי מחבר סידורנו.

יש להוסיף שלהלן, בחלק האחרון של מאמר זה, אני דן בחכם קראי שחיבר סידור תפילה וסידור ר' שלמה בן נתן שימש לו דגם לחיקוי, ובהקדמתו לסידורו הוא מכנה את ר' שלמה 'אלג'בלי', ויש כאן חיזוק לטענת צוקר ווסט.

אומנם עדיין יש מקום לדעתנו לדון בראיות אלה, שכן רוב הראיות שלהם מבוססות על מקומה של מצודת ברקא - המקום שבו העתיק **המעתיק** את כתב היד של הסידור, ובאזור זה שכנו משפחתו וצאצאיו לאורך עשרות שנים. אכן, צוקר הוכיח בצורה משכנעת שמצודה זו שכנה באזור מערב פרס על גבול כורדיסטן, אך שם גר **המעתיק** ומניין ששם גר גם **המחבר**?

אכן נכון הדבר כי התאוריה שמוצאו של רשב"ן מצפון אפריקה תלויה על בלימה, ואין בכתיבתו שום סממן לשוני או פלאוגרפי צפון אפריקני, ועל כן סביר יותר להניח שחי במזרח. ואולם אין הכרח לומר שחי במערב פרס, מקום מושבו של המעתיק, ואולי חי במזרח התיכון - בסוריה או בלבנון או באזור סמוך.

תאוריה שלישית הציע מ"ע פרידמן. הוא טען שמכ"י ניו יורק, ENA 3063.7, למדנו שכינויו של מחברנו הוא 'אלגבילי'. נתון זה יכול ללמד שמוצא משפחתו היה מן העיר ג'וֹפֵייל שמצפון לבירות שבלבנון. אומנם פרידמן עצמו העיר שכיוון שזה היה כינויו של אביו, נראה שהוא עצמו לא חי שם.¹³ מכאן שגם אם אפשר שיש בידו קצה חוט לגבי מוצא משפחתו, הרי שלגבי ר' שלמה עצמו עדיין אנו מגששים באפלה. תאוריה רביעית הציע א' ארליך.¹⁴ הוא הצביע על קרבה מיוחדת בין הנוסח של שש ברכות בתפילת שמונה עשרה של ימות החול שבסידור רשב"ן לנוסח של אותן ברכות במחזור ארם צובה. הזיקה בין שני הסידורים בולטת במיוחד בברכות ה'עבודה' וה'הודאה': בברכת העבודה מצויה בשני הסידורים הלשון 'כמאז ברחמים'.¹⁵ בברכת ההודאה שבקטעי הגניזה שזיהה כסידור רשב"ן מצא ארליך צירוף של נוסח

13 מ"ע פרידמן, 'הערה בדבר מקום חיבור הסידור של ר' שלמה בר' נתן', קרית ספר, סח [מוסף] (תשנ"ח), עמ' 151-154.

14 א' ארליך, 'נוסח תפילת שמונה עשרה בסידור ר' שלמה בן נתן ושאלת מוצאו של החיבור', כנישתא, ד (תש"ע), עמ' ט-כו. וראו גם: U. Ehrlich, "The Contribution of Genizah Texts to the Study of "Siddur", *From a Sacred Source: Genizah Studies in Honour of Professor Stefan Rabbi Solomon ben Natan*", *From a Sacred Source: Genizah Studies in Honour of Professor Stefan C. Reif*, eds. B. Outhwaite and S. Bhayro, Leiden 2010, pp. 127-137

15 מן הראוי לציין כי נוסח זה קיים גם בכ"י ב של הסידור (ראו תיאורו להלן, סעיף 1ז), בפרק ג: תפילת ראש חודש, ובפרק ד: תפילת ראש השנה; וכן בשני קטעי גניזה, קסא, קעג (ראו תיאורם שם, בטבלה שבסעיף 2ז).

ארץ ישראלי מובהק ('על טובותיך אשר מעולם ועל חסדיך אשר מימי קדם') יחד עם נוסח בבלי מובהק ('על חיינו המסורים בדיך'). ברור אפוא שסידור רשב"ץ מיזג את שני הנוסחים בברכה זו. כיוצא בדבר אנו מוצאים בסידור ארם צובה. ארליך הטעים כי המקום המובהק שבו התקיימו שני הנוסחים זה לצד זה היה ארם צובה.¹⁶ הוא הזכיר בהקשר זה את דברי פליישר, שנוסח ארם צובה הוא ה'מחסן' הגדול והאותנטי של מנהגות ארץ ישראל ויש לראות בו נציג מאוחר של נוסח ארץ ישראל.¹⁷

ארליך גם ציין כי מזמורי הפתיחה מספר תהילים לתפילות המועדים כמעט זהים בשני הנוסחים. גם על מנהג זה למדנו מדברי פליישר שהוא מנהג ארץ ישראל.¹⁸ ארליך הוסיף לכך את דברי פרידמן שהבאנו לעיל, שמוצא משפחתו של מחבר סידורנו הוא מן העיר ג'ובייל שמצפון לבירות. מכל הראיות הללו מניח ארליך שסידורנו, שנכתב כמאתיים שנה לפני סידור ארם צובה, נוצר בסביבה שאינה רחוקה מאזור זה. אף שאין בכל הראיות הללו הוכחה חותכת לסברה זו, מכל מקום הצטברות הראיות הנסיבתיות יש בה ידיים מוכיחות לתאוריה זו, והיא עדיפה לדעתי על התאוריות האחרות.

ב. מבנה הסידור ומטרת כתיבתו

בסידור יש שלושים פרקים. מעט יותר משליש מהם כוללים את נוסחי תפילות החול, השבת, ראש חודש, מועדי השנה וימי האבלות יחד עם ההלכות השייכות להם. בשאר הפרקים ישנן הלכות בנושאים שונים, כגון בית הכנסת, ברכות, נישואין, מילה, פדיון הבן, ציצית, עשיית תפילין, מזוזה, שחיטה, קניין, חשבון העיבור ושטרות. הפרק החותם את הסידור, פרק ל, כולל את מסכת אבות בלי פירוש, את פרק 'קניין תורה' ואת מסכת 'דרך ארץ זוטא'.

יש לזכור כי גם בשני הסידורים שקדמו לסידורנו במזרח, הלוא הם סידור רב עמרם גאון¹⁹ וסידור רב סעדיה גאון, יש חלק הלכתי חשוב ובולט. האם זהו מאפיין

16 ראו: ארליך (לעיל, הערה 14), עמ' כה, הערה 69.

17 ראו: ע' פליישר, תפילה ומנהגי תפילה ארץ-ישראליים בתקופת הגניזה, ירושלים תשמ"ח, עמ' 202 והערה 207.

18 ראו שם, עמ' 163 ואילך.

19 רב עמרם בר ששנא (875-810). אמנם, זיהויו של מחבר הסידור עם רב עמרם שנוי במחלוקת בין החוקרים. ראו: י"נ אפשטיין, 'סדר רב עמרם, סידורו ומסדריו', ציונים: קובץ לזכר י"נ שמחוני, ברלין תרפ"ט, עמ' 122-141. ראו גם: L. Ginzberg, *Saadia's Siddur*, Philadelphia 1942 (=JQR, 33 [1942], pp. 315-363); 'ל' ברוחי, 'לחידת עריכתו של סדר רב עמרם גאון', כנסת עזרא: ספרות וחיים בבית הכנסת - אסופת מאמרים מוגשת לעזרא פליישר, בעריכת ש' אליצור ואחרים, ירושלים תשנ"ח, עמ' 21-34.

ייחודי של הסידורים שהופיעו במזרח? י' פאור טען,²⁰ שלסידור במזרח בימי הביניים ואף בעת החדשה, עד לפני כמאה וחמישים שנה, היה תפקיד מרכזי בהנחלת ההלכה לכל שדרות העם. פאור הטעים כי ידיעת התורה שבכתב וידיעת הסידור על נוסח התפילה שבו, מנהגיו והלכותיו, הן שלב הלימוד הראשון של כל נער מישראל בקהילות המזרח.

הוא הוכיח כי המונח 'משנה', הנזכר במאמר חז"ל: 'לעולם ישלש אדם לימודו שלישי במקרא, שלישי במשנה שלישי בתלמוד', מובנו הלכה.²¹ פאור הסתמך על דברי ר' יוסף ראש הסדר,²² שכתב הקדמה לתוכניתו לפרש את סידור רס"ג, ובין היתר נכתב בה:

ובהקדמה לפירוש הסידור אזכיר שהתבוננתי בכל [הספרים] ומצאתי שהם שני חלקים, חלק הכרחי שבו יגיע אדם לידי שלמות ואפשר לכלול אותו במספר וחלק בלתי הכרחי שאין לו סוף... אחר כך חקרתי בדבר החלק ההכרחי הזה ומצאתי שהוא צריך להיות לפי מדרגות בני האדם בהכרח. הנה בני אדם [מתחלקים] לארבע דרגות: בור ועם הארץ ותלמיד חכמים וחכם. בור זהו בן אדם מחוסר ידיעות [לגמרי] שאין לו חלק בדבר מן המדע. ועם הארץ זהו בן אדם שלמד התורה והסידור, והטוב שבסידורים הלא הוא סידור רבינו סעדיה אלפיומי ז"ל... והרי התורה תורה שבכתב, והסידור תורה שבעל פה. ותלמיד חכמים מוסיף על התורה והסידור כל המקרא ר"ל (=רצונו לומר) הנביאים והכתובים והלכות. והטובות שבהלכות ראיתי הלכות רבינו יצחק אלפאסי ז"ל. והחכם מוסיף על המקרא וההלכות והסידור ג' דברים המשנה והתלמוד והפירוש.²³

מדבריו המפורשים של ר' יוסף ראש הסדר עולה, שלימוד הסידור וההלכות שבו הוא שלב ראשון בחינוך התורני במזרח, ואילו לימוד התלמוד ומפרשיו הוא השלב האחרון והגבוה ביותר. אומנם, יש מקום להרהר אם נכונה טענתו של פאור לגבי סידור רשב"ן, שכן סידורו כולל הלכות קשות כמו הלכות שחיטה וטרפות ונושאים קשים כמו חשבון העיבור והלוח העברי, שקשה לומר שילדים רכים או נערים עסקו בהם בראשית לימודם.

20 י' פאור, 'הוראת התלמוד במסורת החינוכית הספרדית', שבילי החינוך, 35 (תשל"ה), עמ' 177-187.

21 שם, עמ' 177-178.

22 זמנו: המאות השתים עשרה-השלוש עשרה.

23 הקטע בתרגומו של ש' אסף, 'פירוש לסידור רב סעדיה גאון, מר' יוסף ראש הסדר ב"ר יעקב ראש בי רבנן', קרית ספר, יח (תש"א), עמ' 65. המקור בערבית-יהודית: שם, עמ' 63.

אף הטענה העולה מדברי פאור, שצירוף הלכות לסידור הוא מאפיין ייחודי של הסידור במזרח, טעונה עיון נוסף, שכן אף באשכנז מצאנו מחזור עם דיונים הלכתיים רחבים, הוא 'מחזור ויטרי'.²⁴ תבניתו של 'מחזור ויטרי' דומה מאוד לתבניתו של 'סדר רב עמרם גאון', שכן בשניהם יש דיונים הלכתיים, נוסחי תפילות וקבצים של תשובות בלשון חכמים, כלומר עברית וארמית משולבות יחדיו. אפשר ש'מחזור ויטרי' הוא מעין חיקוי של התבנית המוצלחת של 'סדר רב עמרם גאון'. מכל מקום, אם נתבונן בדברי רשב"ן עצמו בהקדמתו לסידורנו, נמצא שלכתיבת ההלכות בסידור לא הייתה מטרה חינוכית ולימודית אלא מטרה שימושית: להציע למתפלל גם מעין 'מדריך הלכתי' לכל מה שזקוק לו האדם מישראל במהלך חייו היומ-יומיים. ואלה דבריו:

קאל ואצ'ע הד'א אלכתאב גרצ'י פיה את'באת מא ילום אלמומן מן אלצלוואת ואלתסאביח פי כל זמאן בחסבה ואלברכאת אלואג'בה עלי אלמאכול ואל משרוב ואלמשמום ואלמראי ואלמסמוע ואלמלבוס ואלמקתני עלי מא יאתי שרח ד'לך פי מכאנה אן שא אללה ת'ם אצ'ף אליה מן אלפראיץ' אלואג'בה ואלשראיע אללאזמה ל'נא פי הד'א אלזמאן מא כאנת אלחאג'ה אליה אכת'ר ואלצ'רורה לדיה <אקרב> לאני וקפת עלי בעץ' תואליף אלקדמא ז'ל' וקד את'בת פיהא מא לא תדעו אלצ'רורה אליה ואלום איצ'א במא ליס הו לאזם ומנהא מא לא יסוג קבולה ולא יעתמד עליה עלי מא יאתי ביאן ד'לך פי מואצ'עה אלמכ'צוצה בה בסייעתא דשמיא (= אמר מחבר הספר הזה, מטרתו בו כתיבת מה שחייב בו היהודי מן התפילות והתשבחות בהתאם לכל זמן. והברכות שחייבים בהם על המאכל והמשקה והריח והנראה והנשמע והמלבוש והדבר הנרכש, כפי מה שיתבאר במקומו אם ירצה ה'. עוד אספח לכך את החוקים שחייבים בהם ואת המצוות שמוטל עלינו לקיימן בזמן הזה, באותם דברים שהצורך בהם מרובה ביותר וההזדקקות להם קרובה יותר. כי עמדתי על מקצת חיבורי הקדמונים, ונכתבו בהם דברים שההכרח לא מחייבם. ואזדקק גם לדברים שלא חייבים בהם, ומהם לדברים שאין לקבלם ואין לסמוך עליהם,²⁵ כפי מה שיתבארו דברים אלה במקומותיהם המיוחדים בסייעתא דשמיא).

24 הדעה הרווחת היא שמחבר מחזור ויטרי הוא רבנו שמחה מוויטרי מתלמידי רש"י, אך יש מי שסובר שמחברו הוא רבנו שמעיה. ראו: מחזור ויטרי, מהדורת ש' הורוויץ, ד"צ: ירושלים תשכ"ג, מבוא, עמ' ז. כוונתו לדברים שאין לנהוג בהם לפי דעתו, כמו המנהג שהביא רס"ג בסידורו, לברך בשם ובמלכות על

25 הטבילה בערב יום הכיפורים. וראו להלן, סעיף ד3, על יחסו של רשב"ן למנהג.

מדברים אלה עולה בבירור שההלכות שבסידור לא הובאו לשם מטרה חינוכית-לימודית אלא שימושית. כלומר, הסידור נועד לשמש מעין מדריך הלכתי לאדם מישראל לאורך כל השנה. אמנם סידור המשלב תפילות עם הלכות אינו תופעה ייחודית לסידורים שנכתבו במזרח דווקא, שכן מצאנו סידור כזה גם באירופה.

ג. מצאי כתבי היד וקטעי הגניזה של הסידור

לסידור רשב"ן יש שמונה כתבי יד שאינם מן הגניזה. ארבעה מהם כמעט שלמים וארבעת הנוותרים חלקיים. קטעי הגניזה של הסידור קוטלגו ב'מפעל פרידברג לחקר הגניזה'. לאחר סריקה שיטתית ומדוקדקת של כל אוספי הגניזה שבספריות השונות,²⁶ נמצאו שלוש מאות ושלושה מספרי מדף של קטעי הסידור.²⁷ בדקתי את כל הקטעים בדיקה יסודית ומדוקדקת וקטלגתי אותם מחדש.²⁸ מכיוון שבבסיס הקטלוג עמד סידור הקטעים באתר פרידברג, גם סדר הספריות ואוספי הגניזה שבטבלה להלן הוא לפי אתר פרידברג.

סך כל הקטעים שבדקתי וקטלגתי מצטרפים למאתיים ואחד עשר קטעים. לאחר הבדיקה והקטלוג צירפתי את הקטעים לטפסים והם מתוארים בטבלה המובאת להלן בסעיף האחרון של המאמר. צירוף הקטעים לטפסים²⁹ נעשה על פי ארבע אמות מידה עיקריות:

- א. זהות במאפייני הכתיבה וסימנים גרפיים זהים בקטעים הנדונים.
- ב. זהות במספר השורות שבקטעים.

26 קטלוג זה אינו כולל את כתבי היד של הסידור שבאוסף פירקוביץ'.
 27 עלי לציין כי קטעי הגניזה של הסידור זוהו תחילה בידי צוות המחקר של 'המרכז לחקר התרבות הערבית יהודית וספרותה', בראשותם של פרופ' חגי בן שמאי וד"ר דוד סקליר (ואני בתוכם), עבור יחידת המחקר 'גניזים' של 'פרויקט פרידברג לחקר הגניזה'.
 28 אומנם שלושה קטעים שקוטלגו באתר לא נכללו בקטלוג המחודש. האחד כ"י CUL TS H10.2, משום שסיגנטורה זו שגויה (היא שייכת לקטע שאינו של הסידור כלל), וכל מאמצי לשחזר את הסיגנטורה הנכונה של הקטע עלו בתוהו. הקטע השני הוא JTS ENA 3063.7, שכבר התייחסתי אליו לעיל, העוסק בסידור ובמחברו אך אינו חלק מגוף הסידור. הקטע השלישי הוא CUL TS K6.171, והוא לא קוטלג משום שבדיקה שלי העלתה, שהזיהוי שלו כחלק מסידור רשב"ן שגוי. לעומת זאת נוספו לרשימה שני קטעים: Budapest 17-18 (ב בטבלה שבסעיף 21); NLR Evr. Arab. II 938, דף 79 (קעה בטבלה שם), שלא קוטלגו באתר של פרויקט פרידברג. מסר לי אותם חבר צוות 'המרכז לחקר הערבית היהודית וספרותה', מר אפרים בן פורת, ותודתי העמוקה נתונה לו על כך.
 29 לצערי, אי אפשר לעת עתה להסתייע בתוכנת הצירופים של פרויקט פרידברג להתאמה מיטבית של צירופים בתוך קבוצה מוגדרת של קטעים כמו בחיבור זה. יש לקוות כי בעתיד תתווסף אפשרות מעין זו.

ג. החומר שממנו עשוי כתב היד.

ד. מידות הדף.

אומנם מספר השורות יכול להשתנות מעמוד לעמוד ועל כן אמת מידה זו כשלעצמה אינה מספקת כדי להוכיח שלפנינו טופס אחד, אך יחד עם שלוש אמות המידה האחרות ניתן לראות בהן הוכחה לטענה שלפנינו כמה קטעים השייכים לטופס אחד של החיבור. אומנם עלי לציין כי היו מספר מקרים חריגים שבהם סטיתי מן הכלל שקבעתי ביחס לזהות במספר השורות, כאשר הזהות במאפייני הכתיבה ובסימנים הגרפיים הייתה בולטת ומובהקת כל כך עד שאי אפשר היה להתעלם ממנה בגלל חריגה של שורה או שתיים במספר השורות שבין קטע לקטע.

אכן, אם ההבדל במספר השורות בין קטע לקטע היה גדול יותר משורה או שתיים, לא צירפתי אותם לטופס אחד, גם אם הזהות במאפייני הכתיבה הייתה מובהקת. כמו כן אמת מידה זו של זהות במספר השורות מנעה ממני במקרים רבים לצרף יחד קטעים קרועים, שמספר השורות האמיתי שלהם אינו ידוע, למרות זהות ברורה במאפייני הכתיבה שעודדה אותי לצרפם יחד. אכן, צירוף ארבע אמות המידה הללו יוצר מידה גדולה למדי של ודאות שלפנינו קטעים שונים של טופס אחד. אמנם, לעולם אין זו ודאות מוחלטת, ואפשר לטעון שסופר אחד העתיק שני טפסים של החיבור עם אותן אמות מידה שהזכרתי, וכך נמצאו בגניזה שני קטעים זהים של אותו סופר שאינם מטופס אחד אלא משני טפסים שונים של החיבור.

סך כל הטפסים של החיבור הוא מאה שבעים ותשעה. בדיקת הטפסים מן הגניזה והקטעים המרכיבים אותם, שתוארו בטבלה, מעלה כי קטעי הגניזה מייצגים את רוב פרקי הסידור. 60% מכלל הקטעים הללו הם מפרקים א-יג, הכוללים את תפילות החול, השבת, המועדים והחגים והלכותיהם וכן את יום תשעה באב והלכותיו (פרק יג).

ככל שתוכנו של הפרק שימושי יותר כך גם עולה שכיחותו בין קטעי הגניזה. לדוגמה, פרק כו, העוסק בחישובי העיבור של השנים והחודשים, נמצא בטבלה שלפנינו רק שלוש פעמים. יש להניח שנושא סבוך זה העסיק רק אנשים בודדים, מופלגים בחוכמה, שהבינו אותו והעמיקו בו. אנשים מן השורה לא ראו צורך להעתיקו, ולכן שכיחותו כה מועטה. אומנם פרק יג בסידור, העוסק כאמור בתשעה באב ובהלכותיו, מופיע רק פעמיים בטבלה שלפנינו למרות נחיצותו. ושמא יש לשער, בהזירות הראויה, שפרק זה לא הועתק הרבה מחמת האמונה שמהרה ייבנה המקדש ושוב לא יהיה צורך בו.

ככלל אפשר להעריך שקטעים בעלי ערך שימושי במיוחד, כמו פרקים א-יא

הכוללים נוסחי תפילות, הועתקו שוב ושוב בנפרד משאר חלקי החיבור. ושמה יש לומר, שהקטעים שערכם השימושי היה רב התבלו במהירות רבה ולכן רבים מהם נמצאו בגניזה.

נוסף לכך יש להעיר על תופעה מעניינת: שימוש נרחב בפרקים ההלכתיים של הסידור יחד עם נוסח תפילה שאינו מן הסידור שלפנינו אלא מסידור אחר. לדוגמה, בקטע גניזה ג, הכולל את פרק ב של הסידור, שנושאו השבת והלכותיה, יש בברכת אמת ואמונה שבתפילת ערבית של שבת תוספת של קטע פיוטי שאינו לרשב"ן ומקורו בסידור רס"ג; ובקטע גניזה קלג, הכולל שבעה מפרקי הסידור, מביא המעתיק בפרק ט, העוסק בחג הפסח ובהלכותיו, את נוסח הקידוש המורחב של ליל פסח המופיע בסידור רס"ג. ואפשר שהמעתיק השתמש בסידור רשב"ן, אך העדיף לכתוב נוסח תפילה המוכר לו ושגור על לשונו. הדבר מעיד גם על הפופולריות הרבה של סידורו וגם על רצונו של המעתיק לשמור על נוסח הברכה המוכר לו.

כללו של דבר, המספר המרשים של קטעי הסידור שנתגלו בגניזה מעיד באופן ברור שסידורו של ר' שלמה בר נתן היה מן הסידורים הנפוצים ביותר בתקופה שאנו דנים בה, והוא כבש לו מקום של כבוד בציבור בעת ההיא.

ד. דרכו של ר' שלמה בן נתן בהלכה

בדיוני ההלכתיים לאורך כל הסידור מרבה רשב"ן להסתמך על גאוני בבל ולשאת ולתת בדבריהם. בסעיף זה רצוני לדון בשלושה היבטים: (1) יחסו של רשב"ן לרב סעדיה גאון; (2) יחסו לרב האיי גאון; (3) יחסו למנהג.

1. היחס לרב סעדיה גאון

הסידור משקף את יחסו הדו-ערכי של רשב"ן לרס"ג. מחד גיסא הוא מבטא כלפיו הערכה גדולה, ומאידך גיסא אינו מהסס לחלוק עליו. להלן אביא מספר דוגמאות לנקודות מחלוקת.

(א) ברכה על מנהג

בדיון על ההכנות לקראת הצום בערב יום הכיפורים כתב רס"ג: 'והכד' יג'ב אן יעמל ימצ' אליהודי פי אכ'ר נהאר יום אלט' אלי מג'מע מא פיסתקנע פיה ואד'א צעד יברך על הטבילה' (=וכך צריך לעשות, היהודי ילך בסוף היום התשיעי למקווה מים ויטבול

בו וכשיעלה יברך על הטבילה).³⁰ כלומר, לדעת רס"ג יש לברך על הטבילה בערב יום הכיפורים.

על דברי רס"ג אלה כתב רשב"ן (פרק ה):

וכת"ר מן אלנאס יברכו ענד מא ירחצ'ון פי מג'מע אלמא יום מעל אלכיפור ב' אשר קי' במצו' על הטבילה ויעתמדון פי ד'לך עלי מא יגדוה פי סידור אלגאון רבינו סעדיה ז'צ'ל והד'א לא יסוג ברכה אד לא יג'וז לנא נטלק ברכה אלא מא אמר בה אהל אלנקל ז'ל' מת'ל ברכת ציצית ותפילין ושופר וסוכה ולולב ומא שבה ד'לך ואמא הד'ה אלטבילה גיר מד'כורה וליסת מן אלצ'רוריות ואנמא הי סנה ען מא תקדם מן אלואויל ומנהג אסתעמלתה אלנאס פאלברכה אדא' סאקטה ענהא והי במנזלה ברכה שאינה צריכה ולא יג'וז אסתעמאלהא (=ואנשים רבים מברכים כאשר הם טובלים במקווה בערב יום כיפור, ברוך אשר קידשנו במצוותיו על הטבילה וסומכים בעניין זה על מה שמצאו בסידור הגאון רבנו סעדיה זצ"ל. ועניין זה אינו מאפשר לברך כי אסור לנו לברך אלא מה שציוונו בו בעלי הקבלה כגון ברכת ציצית ותפילין ושופר וסוכה ולולב וכיוצא בזה. ואולם טבילה זו אינה נזכרת ואינה מן הדברים שמוכרחים לעשותם, אלא היא מנהג שנהגו בו הראשונים, ומנהג שנהגו אנשים אין לברך עליו, והברכה היא במעמד של ברכה שאינה צריכה ואין לומר אותה).

כלומר, לדעת ר' שלמה בן נתן אין לברך על טבילה שאינה חובה אלא רק מנהג, ואין לקבוע ברכה שלא קבעו לנו חז"ל. ושמא אפשר לומר שרס"ג למד על חובת הטבילה בערב יום כיפור מן הכתוב 'לפני ה' תטהרו'.³¹ מחלוקת זו, אם מברכים על מנהג אם לאו, מוזכרת גם בדברי התוספות, תענית כח ע"ב, ד"ה 'אמר'. שם נחלקו רבנו תם וחכמים אחרים אם לברך על אמירת הלל בראש חודש, שהכול מודים שהיא מנהג ואינה חובה. רבנו תם סבור שיש לברך על ההלל, ואילו אחרים סוברים שאין לברך עליו.

כיוצא בדבר אתה מוצא גם בסידור רס"ג. בדיון על אמירת הלל בפסח הוא ציין: 'ואלאימא אלתי יקרא פיה בעצ'ה פהי ו' אימא אלמצה ורווס אלשהור... ואד'א אראד אן יקרא בעצ'ה פיברך בדל' לגמור לקרות' (=הימים אשר קורא מקצתו, הם ששת ימי

30 סידור רב סעדיה גאון, מהדורת 'דודזון, ש' אסף ו' יואל, ירושלים תש"א, עמ' רנט.

31 ויקרא טז, ל.

המצה וראשי חודשים... וכאשר רוצה לקרוא מקצתו מברך במקום 'לגמור' 'לקרות'.³² כלומר, לדעת רס"ג, בימים שאין גומרים בהם את ההלל כמו בראשי חודשים יש לברך 'לקרות את ההלל', כי לשיטתו מברכים על מנהג. לעומת רס"ג, כתב רשב"ן על אמירת הלל ביום טוב ראשון של פסח:

ברך ב' אש' קיד' במ' וצי' לגמור את ההלל ת'ם יקרא כאמלא ויברך ברכת יהללך... וכד'לך אן כאן אלמצלי פראדא ילזמה יברך עלי אלהל 'לגמור' ויקראה כאמלא פי יומי אלפסח אלאולי והד'ה אליומאן הי מן ג'מלה כ'א' יום ילזם פיהא קראה אלהל כאמלא פי אלג'מע ופי אלפראד... ומא כרג' ען הד'ה אלאיאם והי רוס אלשהור ווסט עיד אלפסח מע אלעיד אלאכיר אעני ויושע פאן פי הד'ה אלאיאם לא יקרא כאמלא (=מברך ברוך אשר קידשנו במצוותיו וציוונו לגמור את ההלל, אחר כך קורא את כולו ומברך ברכת 'יהללך'... והוא הדין אם היה המתפלל יחיד, הוא חייב לברך על ההלל 'לגמור' וקורא אותו כולו בשני ימים ראשונים של פסח.³³ ושני הימים הללו הם מכלל כ"א ימים שהוא חייב לקרוא בהם את כל ההלל בציבור וביחיד... ומה שאינו מן הימים הללו, והם ראשי חודשים וחול המועד פסח עם החג האחרון שבו, רצוני לומר 'ויושע',³⁴ שבימים אלה לא יקראנו כולו).³⁵

כלומר, בימים שגומרים בהם את ההלל מברכים 'לגמור', אך בימים שאין גומרים אותו, אין רשב"ן מציין בו ברכה כלל, כי לשיטתו אין מברכים על מנהג.

(ב) מחלוקת בסברה בהלכות ספירת העומר
בהלכות ספירת העומר כתב רשב"ן (פרק י):

ואעלם אן מן נסי יברך עלי עדי אלעומר פלם יעדה לילה מן בעץ' אלליאלי יג'ז לה יברך פי צביחתהא. ואן פאתה ד'לך פי אלליל ואלנהאר פאליברך עלי מא בעדהא מן אלליאלי ואן כאן לם יחצל עלי תכמיל הד'ה אלפריצ'ה כמא יג'ב לאנהא קד נקצת עלי אלג'מלה אלמד'כורה אעני שבע שבתות תמימות תהיינה והד'ה עלי נצת תמימות לאן קד נקץ מנהא אלבעץ' ולא פרק פי ד'לך פי מן פאתה עדי יום מן וסט איאם אלעומר או פאתה יעד אול יום

32 סידור רס"ג (לעיל, הערה 30), עמ' קנג.

33 בדבריו הוא כולל גם את יום טוב שני של גלויות.

34 כלומר שביעי של פסח שבו אומרים את שירת הים, שהכתוב המקדים לה פותח במילה 'ויושע'.

35 פרק ט.

מנה אלחכם פי אלקסמין מן חית' אלנקץ סוי לאכן לא ימתנע אן יברך עלי באקי אלאיאם אלתי יסתקבלהא ועלי אן מוג'וד פי אלסידור אלמקדם ד'כרה אלמנסוב אלי אלגאון אלאפצ'ל ז'ל כלאם הד'א נצה אן מן נסי יברך אול לילה פקד פאתה אן יברך עלי אלעומר פי תלך אלסנה אלבתה אד' ליס הי תמימות תם קאל בעד ד'לך אן מן נסי יברך פי לילה מן בעץ' איאם אלעומר פיג'וז לה אן יברך עלי מא יסתקבלה פמנע פי אלקסם אלאול ואטלק פי אלקסם אלב' פאד' תאמלת אידך אללה הד'א אלקול וג'דת גיר מחרר מן חית' אלעלה אלתי עלל בהא והי קול אד ליס הי תמימות ומן אלמעלום ואלמשהור אן כמא מן פאתה אול לילה קד נקצת אלגמלה אלמד'כורה ולם תך' תמימות כד'לך איצ'א מן פאתה אי לילה כאנת מן איאם אלעומר פקד נקצת תלך אלגמלה איצ'א וליסת הי תמימות (=ודע שמי ששכח לברך על ספירת העומר, ולא ספר באחד הלילות, יכול לברך למחרת בבוקר. ואם עבר הלילה והיום, יכול לברך על הלילות שלאחר מכן, ואף על פי שלא השלים את המצווה הזאת כפי שצריך כי היא נחסרה מן הסכום הכולל הנזכר, רצוני לומר, 'שבע שבתות תמימות תהיינה' וזה בגלל לשון 'תמימות' כי נחסר ממנה חלק. ואין הבדל בעניין זה בין מי ששכח לספור יום באמצע ימי העומר, לבין מי ששכח לספור את היום הראשון שבהם. הדין בשני המקרים שווה בגלל שהחסיור. ואולם אין הוא מנוע מלברך בשאר הימים הבאים. ואף על פי שנמצאו בסידור הנזכר לעיל לגאון הנעלה דברים וזה לשונם, שמי ששכח לברך בלילה הראשון, הרי שאין הוא רשאי לברך עוד על העומר באותה שנה כלל, כיוון שאינן תמימות. עוד אמר לאחר מכן שמי ששכח לברך באחד הלילות של ימי ספירת העומר, יכול לברך על הימים הבאים. הרי שאסר בחלק הראשון והתיר בחלק השני. כשתבונן, יעזרך ה', במאמר זה תמצא שאינו מחזור מחמת הנימוק שנימק בו, והוא שאין הן 'תמימות' וידוע ומפורסם הוא שכשם שמי ששכח בלילה הראשון, נחסר מן הסכום הכולל הנזכר, ואין הן 'תמימות', כך גם מי ששכח באיזה לילה שיהיה מימי העומר, נחסר אותו סכום ואין הן תמימות).

כלומר, רשב"ן העיר על סתירה לכאורה שיש בדברי רס"ג. מחד גיסא, מי ששכח לספור את העומר בלילה הראשון אינו יכול להמשיך לספור באותה שנה כלל, כי לא קיים מצוות 'שבע שבתות תמימות תהיינה', ומאידך גיסא, מי ששכח לספור את העומר באחד משאר הלילות יכול להמשיך לספור בברכה. והלוא גם מי ששכח לספור

באחד משאר הלילות לא קיים מצוות 'תמימות', ומדוע הוא יכול להמשיך לספור בברכה?

יש לציין שקדם לרס"ג בפסק זה רב יהודאי גאון. וכבר תמה על שניהם רב האי גאון.³⁶ והנה, בסידור רס"ג שלפנינו יש בהלכה זו משפט נוסף, שאינו מופיע בדברי רס"ג שציטט ר' שלמה בן נתן. במשפט הנוסף מנמק רס"ג את ההלכה: 'למא נקץ מן אולהא פליס תבתדי ממחרת השבת' (=כיוון שהחסיר בתחילתה [של הספירה] הרי שלא התחילה ממחרת השבת). כלומר, מכיוון שלא ספר בלילה הראשון, נמצא שלא קיים את הציווי 'וספרתם לכם ממחרת השבת' (ויקרא כג, טו), ולכן אין הוא יכול להמשיך לספור באותה שנה. וכבר העיר וידר שתוספת פרשנית זו נוספה בשלב מאוחר יותר. היא לא הייתה בסידור רס"ג המקורי,³⁷ משום שהן רב האי הן רשב"ן המשיגים על רס"ג לא הכירו אותה.³⁸

יש להוסיף, שמדברי רי"ץ גיאת עולה הסבר נוסף לדברי רב יהודאי גאון ורס"ג. בהתבססו על דרשת התלמוד, מנחות סו ע"א: 'שבע שבתות תמימות תהיינה - אימתי אתה מוצא שבע שבתות תמימות בזמן שאתה מתחיל למנות מבערב', הוא הטעים שיש חשיבות מיוחדת לספירה בלילה הראשון, ואם לא נעשתה, הרי שלא נתקיים הציווי 'תמימות תהיינה'. עם זאת, רי"ץ גיאת עצמו סבר שאף בכגון זה אפשר להמשיך ולספור בברכה בשאר הלילות.

(ג) מחלוקת בגרסה בסוגיית לולב עקום
בדין הלולב כתב רס"ג:

וצפה אלקלב אן יכן מעתדלא גיר מעוג' אללהם אלי אן יתעוג' אלי וג'היה וחו אלג'אנב אלמשקוק אלד'י לונה אחמר. ואמא אן תעוג' אלי וראה או אלי אחד ג'אנביה גיר ג'איז (=ותיאור הלולב שיהא ישר לא עקום. אלא אם כן נתעקם לצד פניו והוא הצד הסדוק שצבעו אדום, אבל אם נתעקם לאחוריו או לאחד מצדדיו פסול).³⁹

36 דברי רב האי הובאו ברי"ץ גיאת, ספר שערי שמחה... נקרא בשם מאה שערים, מהדורת י"ד במברגר, ירושלים תשנ"ח, הלכות חדש וספירת העומר, עמ' שמב-שמג.

37 ראו: נ' וידר, 'פרקים בתולדות התפילה והברכות', התגבשות נוסח התפילה במזרח ובמערב, א, ירושלים תשנ"ח, עמ' 163-166. אני מודה לידידי דני גרינברגר שהפנה את תשומת ליבי למאמר זה.

38 וייס כתב שהלכה זו מכוונת נגד הקראים, שלידם מצוות ספירת העומר היא ביום. אומנם וידר (שם, עמ' 166, הערה 56) דחה את דבריו: 'שהרי הן רב יהודאי והן רב סעדיה מתירים בפרוש לספור ביום למי ששכח לספור בלילה'. ויש להעיר בזהירות על דבריו, שאין הם מדויקים כל צורכם, שהרי רס"ג לא הזכיר כלל את האפשרות לספור ביום.

39 סידור רס"ג (לעיל, הערה 30), עמ' רלה ואילך.

על דברים אלה כתב רשב"ן בנחרצות:

ולא יכון מעוג' כאלמנ'ל אללהם אלא אן כאן תעויג'ה אלי וראה פג'איז ואן תעוג' אלי ג'הה וג'הה והו מכאן אלחמרה פיה או אלי אחד ג'אנביה פגיר ג'איז ומוג'וד איצ'א פי סידור אלגאון ז'ל' כלאם יצ'אד אלמכתוב האהנא פי אלקלב אלמעוג' והד'א נץ אלכלאם וצפה קלב אלנכ'לה אן יכון מעתדלא גיר מעוג' אללהם אלא אן תעוג' אלי וג'הה והו אלג'אנב אלמשקוק אלד'י לונה אחמר ואמא אן תעוג' אלי וראה או אלי אחד ג'אנביה פגיר ג'איז והד'א אלכלאם מכ'אלף לנץ אלתלמוד פלא יעול עליה ואלאן איצ'א כת'ר מא יערץ' פי אלמצאניף מן אלפסאד מן סו תדביר אלנאקלין וקלה בצארתהם פיפסדוהא עלי ארבאבהא אלד'ין צנפוהא ואלא פמת'ל הד'א אלסיד אלכאמל אלד'י אחיא אלשריעה בעד דת'ורהא ואט'הר נורהא בעד כ'ומודהא לא יכאד תפותה הד'ה אלאמור ולא תג'וזה בל הי אקל מעלומאיתה ומן אסהל מחפוט'איתה לאן אליסיר מן פצ'אילה אלמשהורה יעג'ז ענה אג'לי אלעלמא ותקף פיה כ'ואטר אלפוהמא ומע ד'לך פאתבאע אלחק אוג'ב מא כאן (= ולא יהיה עקום כמגל אלא אם כן היה עיקומו מאחוריו שזה מותר. ואם התעקם לצד פניו, והוא מקום האדום שבו, או אל אחד מצדדיו פסול. ונמצא בסידור הגאון ז"ל דברים מנוגדים למה שכתוב כאן בעניין הלולב העקום, וזה לשונו: ותכונת הלולב שיהיה ישר ולא עקום. אלא אם כן התעקם לצד פניו והוא הצד הסדוק שצבעו אדום, אבל אם התעקם לאחוריו או לאחד מצדדיו הרי זה פסול. ודברים אלה חולקים על לשון התלמוד ואין לסמוך עליהם. ועכשיו יש הרבה דברים נפסדים במה שמוצג בחיבורים בגלל רוע ההנהגה של מוסרי המסורת ומיעוט התבוננותם, שבכך נגרם קלקול לבעלי החיבורים. שלא כמו הרב הזה השלם שהחיה את התורה לאחר חורבנה, וגילה את אורה לאחר שכבתה, שכמעט אינו שוכח דבר מעניינים אלה ואינם נעלמים ממנו, אלא הם מן המעט שבידיעותיו, ומן הדברים הקלים שהוא זוכר. כי המעט שבמעלותיו המפורסמות מפליא את הנכבדים שבחכמים ומביך את מחשבות הנבונים. ולמרות זאת ההליכה אחר האמת מחייבת יותר מהכול).⁴⁰

בדוגמה זו מרעיף רשב"ן שבחים רבים וגדולים על רס"ג וחוכמתו העצומה, מחד גיסא, ומאידך גיסא, איננו נרתע מלחלוק עליו כי 'ההליכה אחר האמת מחייבת יותר מהכול'.

לגופם של דברים, המעיין במסקנת הגמרא, סוכה לב ע"א, ימצא שדברי רשב"ן תואמים את הגרסה שלפנינו. לעומת זאת מדברי רס"ג עולה שגרסתו במסקנת הסוגיה הפוכה, וממילא פסק להלכה את היפוכם של דברים. עיון בעדי הנוסח לסוגייתנו מעלה, שרק כ"י וטיקן 134 תואם בסוגייתנו את גרסת רס"ג, לעומת שבעה כתבי יד ושני קטעי גניזה כגרסת רשב"ן. אומנם זו מחלוקת בגרסה ואין כאן מחלוקת בסברה, אבל היא מדגימה היטב את היחס לרס"ג.

לעומת זאת, ישנם מקרים שבהם נוקט רשב"ן כדעת רס"ג, או מצטט מדבריו בשמו ללא הבעת התנגדות. לדוגמה, ר' שלמה בן נתן מצטט את דברי רס"ג על השינוי ששינו אנשים מסוימים בתפילת העמידה של ראש השנה ואמרו 'והנחילנו בשמחה וששון משפטי צדק' במקום לומר את הנוסח המקובל 'מועדי קדשך', שאין סימוכין לשינוי זה;⁴¹ או דברי רשב"ן על האופן שבו נעשית בדיקת החמץ הזהה בדיקת לתיאור של רס"ג.

כללו של דבר, יחסו של רבנו נתן בן שלמה לרס"ג היה יחס של הערכה גדולה, ועם זאת הוא לא היסס לחלוק עליו, לעיתים אף בלשון נחרצת.

2. יחסו של רשב"ן לרב האיי גאון

רב האיי גאון מוזכר בסידור עשרות פעמים, ובהשוואה לחכמים אחרים, הוא החכם המוזכר בסידור מספר הפעמים הרב ביותר. נראה שרשב"ן מייחס לדברי רב האיי משקל הלכתי מכריע. להלן מספר דוגמאות.

(א) רשב"ן בהלכות ראש השנה (פרק ד) התייחס למנהג להוסיף בתפילות הימים הנוראים בברכת אבות 'זכרנו לחיים' ובברכת גבורות 'מי כמוך' וכן את התוספות בברכת ההודאה:

וקאל רבנו האיי ז"ל 'הד'ה אלזואיד אלתי תקאל פי אלצלוה אעני 'זכרינו לחיים' ו'מי כמוך אב הרחמן' ו'זכור רחמך' ו'בספר חיים' ליס להא אצל ואנמא מנהג ובעץ' אלנאס יסקטהא. וכד'לך קאל רבנו סעדיה ז"ל 'ת'ם עאד רבנו האיי ז"ל' וקאל פי מכאן אכ'ר אנהא תקאל מואפקה ללמנהג (= ואמר רבנו האיי ז"ל 'ההוספות הללו שנאמרות בתפילה, רצוני לומר, 'זכרנו לחיים' ו'מי כמוך אב הרחמן' ו'זכור רחמך' ו'בספר חיים' אין להם מקור ואינם אלא מנהג, ומקצת האנשים משמיטים אותן. וכך אמר רבנו סעדיה ז"ל. אחר כך חזר רבנו האיי ז"ל ואמר במקום אחר שהן נאמרות בהתאם למנהג).

41 ראו סידור רשב"ן, פרק ד, לנוסח התפילה בראש השנה. והשוו לסידור רס"ג (לעיל, הערה 30), עמ' רכ.

נמצאנו למדים, שמשעה שחזר בו רב האיי גאון ואמר שיש לקבוע את אותן הוספות בתפילה, כבר יש לו לאומר אותן על מה שיסמוך ואין לדחותו.
(ב) בהלכות פסח (פרק ט) בעניין מצה שעסק בה גוי, כתב רשב"ן:

וד"כר צאחב הלכות גדולות ז'ל' אן לא יג'וז לבר ישראל יתך לגוי יעמל לה פטיר אלפסח בל יתולי ד'לך הו בנפסה חתי יפעל פיה מא ינבגי מן אלאחותראז פי חאל עג'נה וכ'בזה ולא יג'וז איצ'א יתולי ד'לך יהודי מכת'ל אלעקל או אצם והו אלד'י לא יסמע ולא יתכלם וכד'לך לא ישתגל בעמל אלפטיר לא עבד ולא אמה אלא בעד אלטבילה להם עלי מא ינבגי אעני בחצ'רה ג' רג'אל מן ישראל עקלא באלגין וכ'צץ ד'לך במא יוכל פי אול לילה מן אלפסח ואמא מא יוכל פי באקי איאם אלעיד פד'לך ג'איזא וקאל רב האיי ז'ל' אן אלגוי אד'א תולי עמל פטיר וכאן ענדה ישראל חאצ'רא⁴² יחרסה וישארכה בשי מן וקיד אלנאר כאן ד'לך ג'איזא ואעלם אן מן יתחרי אלפראיץ' ויקצד אלכ'לאץ פיהא יתולי פעלהא הו⁴³ בנפסה או מא יקום מקאמה ליפעל פיהא אלואג'ב (=וציין בעל הלכות גדולות ז"ל שאסור לבר ישראל להניח לגוי לעשות לו את מצת הפסח, אלא יתעסק בכך הוא בעצמו, עד שיעשה בה את מה שראוי מן הזהירות בזמן לישתה ואפייתה. וכן אסור שיתעסק בזה יהודי שוטה, או חרש שאיננו שומע ואיננו מדבר. והוא הדין שלא יתעסק בעשיית המצה לא עבד ולא שפחה, אלא לאחר שטבלו כפי הראוי, רצוני לומר בפני שלושה גברים מישראל גדולים ובני דעת. ויחד את זה למה שאוכל בלילה הראשון של הפסח דווקא. ואולם מה שאוכל בשאר ימי החג, הרי זה מותר. ואמר רב האיי ז"ל שאם הגוי עסק בעשיית מצה, ונכח אצלו ישראל ששמר עליו והשתתף עימו בהדלקת האש, הרי זה מותר. ודע שהמדקדק במצוות, ומתכוון לעשותן ללא דופי, יעסוק בעשייתן הוא בעצמו או שלוחו כדי לעשותן כפי המתחייב).

לאחר שרשב"ן כתב את השיטה של רב האיי שיש להקל, הוא הוסיף שמכל מקום ראוי למדקדק במצוות לעשות את המצווה בעצמו או על ידי שלוחו. אפשר ללמוד מכך על כוחו המכריע של רב האיי בעיני רשב"ן, שאף על פי שנראה מלשונו שהוא מעדיף את שיטתו המחמירה של בעל הלכות גדולות, שאותה הזכיר בראשונה, הרי שבסיכום דבריו הוא ריכך את אמירתו הנחרצת וכתב **שראוי למדקדק במצוות להחמיר**, וברור מכאן שמעיקר הדין אפשר להקל כשיטת רב האיי.

42 ב: חאצ'ר.

43 פעלהא הו] ב: ליתא.

(ג) בהלכות יום כיפור (פרק ה) רשב"ן הסתייג מן המנהג של אמירת 'כל נדרי' בערב יום הכיפורים.⁴⁴ בסיכום דבריו כתב: 'וקד אנכרה רבנו האיי וגירה מן אלגאונים ז'ל' (= וכבר שלל אותה רבנו האיי וזולתו מן הגאונים). רשב"ן הזכיר בשמו רק את רב האיי גאון, למרות דבריו שיש עוד גאונים הסוברים כך, ומשמע שדי בהתנגדותו של רב האיי גאון לאמירת 'כל נדרי' כדי לפסול מנהג זה.

(ד) בעניין הנחת תפילין בתשעה באב, פסק רשב"ן שמניחים תפילין בתשעה באב כרגיל כמו בכל ימות השנה, והעיר שכן פסק רב האיי, אף על פי שגם גאונים נוספים סברו כך.

(ה) בהלכות אבלות (פרק יד) בעניין אבל הרוצה להיטהר כתב רשב"ן שרב האיי פסק להתיר לאבל להתרחץ.

חרף כל האמור, אין רשב"ן הולך אחר דברי רב האיי בכל הלכה והלכה. יש סוגיות שבהן רשב"ן חולק על רב האיי גאון. לדוגמה, בשאלת מספר התקיעות שתוקעים בראש השנה (פרק ד), שרב האיי טוען שכל המנהגים טובים, כי אין ספק מהי התרועה האמיתית שחייבה אותנו התורה,⁴⁵ ואילו רשב"ן סובר שיש לתקוע תשר"ת, תש"ת, תר"ת, שלוש פעמים, כדי לצאת ידי כל הספקות ולהגיע אל הכוונה המכוונת של התורה.

דוגמה נוספת למחלוקת בין רשב"ן לרב האיי היא השאלה מתי מברכים את הברכה האחרונה 'על הגפן ועל פרי הגפן' בליל הסדר. רב האיי סובר שמברכים פעם אחת בלבד, אחרי הכוס הרביעית,⁴⁶ ואילו רשב"ן סובר שיש לברך ברכה זו פעמיים - פעם אחת לאחר הכוס השנייה ופעם נוספת לאחר הכוס הרביעית.

נראה שר' שלמה בן נתן אינו נמנע מלחלוק על רב האיי כאשר המחלוקת היא בפרשנות הסוגיה בתלמוד. בדוגמה הראשונה המחלוקת היא בפירוש דברי התלמוד על התרועה שחייבים לתקוע בראש השנה. בדוגמה השנייה נעוצה המחלוקת בשאלה אם כל הסדר נחשב עניין אחד, ולכן מברכים ברכה אחרונה רק בסופו, אחרי שתית הכוס הרביעית, כשיטת רב האיי, או שאין הוא רצוף כי נוטל ידיו לסעודה רק לאחר שתית הכוס השנייה. לפיכך, רק עתה מתחילה הסעודה עצמה, ולכן צריך לברך קודם לכן ברכה אחרונה על הכוס השנייה. ראינו אפוא שרשב"ן רוחש כבוד גדול לרב האיי

44 דיון על כך ראו להלן, סעיף ד3, על יחסו למנהג.

45 ראו: ב"מ לזין, אוצר הגאונים, ראש השנה, חלק התשובות, סימן קיז. בתשובה זו דנו גם בעל המאור, הרמב"ן והר"ן על הרי"ף בסוגיה בבבלי, ראש השנה לד ע"א.

46 ראו: ב"מ לזין, אוצר הגאונים, פסחים, סוף סי' שנה. וראו גם רמב"ן על הרי"ף לפסחים כד ע"א-ע"ב (בדפי הרי"ף).

ורואה בו סמכות הלכתית חשובה ומכרעת, אך בהחלט לא בלעדית, ואין הוא נמנע מלחלוק עליו בפרשנות התלמוד או בסברה.

3. יחסו למנהג

יחסו של רשב"ן למנהג מורכב וביקורתי. דוגמה לכך היא התייחסותו להוספות שמוסיפים בתפילות הימים הנוראים בברכת אבות וגבורות ובברכת ההודאה. על כך הוא כתב שאין להן מקור ואינן אלא מנהג. למדנו מכאן שמנהג שאין לו מקור בתלמוד אינו מחייב.

מנהג נוסף שרשב"ן התייחס אליו הוא אמירת 'כל נדרי' בערב יום הכיפורים (פרק ה):

ופי בעץ אלבלאד תג'תמע אלנאס יום מעל אלכיפור פי צלוח מנחה ויבטלו אלנדור ואלעקוד ואלאימאן אלתי כאן עקדוהא עלי נפוסה בעבארה יקולונהא אולהא כל נדרים וחרמים ואסורים ושבועות כול' ויעתקדון אן הד'א יסקט ענהם מא ילזמהם מן אלאימאן ואלעקוד והד'א אעתקאד פאסד מחאל וקד אנכרה רבנו האי וגירה מן אלגאונים ז'ל' (=ובמקצת הארצות נאספים האנשים בערב יום כיפור בתפילת מנחה ומבטלים נדרים והתחייבויות ושבועות שחייבו בהם את עצמם, על ידי התבטאות שאומרים אותה, תחילתה 'כל נדרים וחרמים ואסורים ושבועות' וכו' והם סבורים שזה מבטל להם את מה שהם מתחייבים עליו בשבועות והתחייבויות, וזו מחשבה נפסדת שלא תיתכן, וכבר שלל אותה רב האי וזולתו מן הגאונים ז"ל).

אכן, בתקופת הגאונים הייתה התנגדות רחבה למנהג אמירת 'כל נדרי'. בקטע גניזה מחיבורו של פירקוי בן באבוי מסופר על רב יהודאי גאון:

שבאו בני אדם לפני מר רב יהודאי ז'ל' שלא נמצא כמותו בדורו ולא מכמה דורות חכם מופלא כמותו, ואמר להם איני חכם להתיר שבועות ונדרים... אלא לכו וקיימו שבועותיכם ושלמו נדריכם. ועוד שאלו אותו אילו שמתירין נדרים ושבוע' בערבי ראש השנה ובערבי כפורים מה תאמר בהן אמר להן הן מברכים ברכה שאינה צריכה והם מדברים דברי שקר ומשחקין בעצמן בישיבה שאין אדם בעולם עושה כן ואפילו עמי הארץ.⁴⁷

47 ראו: נ' דנציג, 'בין ארץ ישראל לבבל: דפים חדשים מחיבור "פירקוי בן באבוי"', שלם, ח (תשס"ט), עמ' 32-1.

גם רב נטרונאי גאון כתב תשובה בעניין זה:

ואין נוהגין לא בישיבה ולא בכל מקום להתיר נדרים לא בראש השנה ולא ביום הכיפורים אלא שמענו שבשאר ארצות אומרים כל נדרי ואסרי אבל אנו לא ראינו ולא שמענו מרבתינו.⁴⁸
 וכך כתב רב נחשון גאון: ואין אנו נוהגים מפיר נדרים ולא נוהגים להפר לא בין בראש השנה בין ביום הכפורים ולא שמענו מרבתינו ז"ל שיהיו נוהגים זה כל עיקר אף אתם החמירו כמותנו ואל תשנו ממנהג הישיבות.⁴⁹

מדברי רב יהודאי ורב האיי עולה שהתנגדותם לאמירת כל נדרי נובעת משתי סיבות עיקריות: האחת, שיש פגם הלכתי בהתרת נדרים כללית לנדרי שנודר בעבר, והדבר נתפס כהערמה שאין לה יסוד; האחרת, שדרך זו עלולה לגרום לזילות בכוחם ובחומרת תוקפם של נדרים והתחייבויות שאדם מוציא מפיו. נמצאנו למדים שרשב"ן התייחס בזהירות למנהגים ולא נטה לקבל בפשטות אף מנהגים שהנהיגו גאונים ידועים, כמו המנהג שכתב רס"ג בסידורו, לברך על הטבילה בערב יום הכיפורים.
 אומנם יש להעיר שבסידורו הביא רשב"ן מנהגים מסוימים בלי שום הסתייגות, כשהוא משתמש בביטוי 'פקד ג'רת אלעאדה' (= וכבר פשט המנהג), או בלשונות בעלי משמעות דומה. לדוגמה, אמירת מזמורי תהילים מיוחדים בפתיחת תפילות כל חג וחג, או אמירת פרק 'במה מדליקין' לאחר סיום תפילת מעריב של שבת, או אמירת פסוקי 'צדקתך' במנחה של שבת. ויש לומר שכאשר אין בעיה או פגם הלכתי בקיום המנהג, רשב"ן נוטה לקבלו, אך אם יש בו בעיה הלכתית או פגם או חשש ברכה לבטלה, אין הוא מהסס לדחותו, ואינו מנסה ליישבו בדוחק עם ההלכה.
 כללו של דבר, רשב"ן התייחס למנהג בעין ביקורתית, וכאשר הוא פגום או מנוגד להלכה הוא דחה אותו ולא ניסה ליישבו ולקיימו בדוחק. אכן, רק כאשר המנהג אינו סותר את ההלכה והוא תוספת שאין בה פגם הלכתי הוא מקבל אותו.

48 תשובות רב נטרונאי בר הילאי גאון, מהדורת י' ברודי, ירושלים תשנ"ד, סי' קפה, עמ' 311.
 49 נוסח זה של הדברים נמצא בכ"י גסטר, חלק א, סימן יז. ראו: נ' דנציג, 'תשובות הגאונים' שיערי תשובה" ו"שו"ת מן השמים", תרביץ, נח (תשמ"ט), עמ' 46-47. דנציג הוכיח שהמשיב הוא רב האיי בר רב נחשון גאון וזה נוסחה המקורי של התשובה. לאחר מכן היא עובדה, זויפה ויוחסה לרב האיי בר רב שרירא גאון. הנוסח המזויף נמצא בתשובות הגאונים, שיערי תשובה, מהדורת ז"ו לייטער, ירושלים תשמ"ו, סימן לח. יש להוסיף שגם הרי"ץ גיאת (ספר שיערי שמחה... נקרא בשם מאה שיערים, מהדורת י"ד במברגר, ירושלים תשנ"ח, הלכות יום הכיפורים, עמ' פג) מביא תשובה זו בשם **רב האיי בר מר רב נחשון גאון**.

ה. השפעת הסידור על הקראים

בסעיף זה אבקש להראות שסידור רשב"ן השפיע אף על חוגים קראיים רחבים, אחרי יותר ממאה שנה מעת כתיבתו.

חכם קראי בשם ישעיה הכהן בן עוזיאל בן חנניהו, שנתכנה 'אלמלמד פאצ'ל' (=המלמד איש המעלה),⁵⁰ חיבר סידור קראי, והשפעת סידורנו עליו הייתה מכרעת וגלויה לעין.⁵¹ חכם קראי זה חי לכל המאוחר בראשית המאה הארבע עשרה כפי שעולה מקולופון המצוי בסוף אחד מכתבי היד החשובים של הסידור. נכתב בו: 'וכאן אלפראג מן נסכה לילה אלג'מעא אתרכ"ד לשטרות'⁵² (=והיה סיום העותק בליל שישי אתרכ"ד לשטרות [=שנת 1313]). בנוסף נמצאנו למדים מכתב היד שסידור קראי זה כולל עשרים ושמונה פרקים, ובכל פרק מפרקיו יש תפילות והלכות בהתאם לנושא הפרק, בדומה לסידור רשב"ן.⁵³ יש להוסיף, כי באחד מכתבי היד של סידור קראי זה, כ"י ברלין 200,⁵⁴ הועתק חיבור נוסף של חכם קראי זה. החיבור הנוסף כולל עשרים ושישה פרקים והוא עוסק ביסודות האמונה, בלשון העברית, בחשבון השנים ובנושאים נוספים. ש"א פוזננסקי טען כי זהו החלק השני של הסידור הקראי.⁵⁵ ואולם, עיון מדוקדק בנוסח הפתיחה של החיבור מראה, לדעתי, כי חיבור זה עמד בפני עצמו.

כבר בהקדמה לסידור הזכיר החכם הקראי את סידור רשב"ן, בתארו את אהדתם של הקראים בדורו לסידורי הרבניים. וכך כתב:

ואלת'אני אנעטאפהם עלי צלואת אלרבאנין וחסן טריקתהא ת'ם מע הד'א מנעו בל אנכרו אן לא ימכן אן יוצ'ע ענד אלקראיין סידור ג'אמע ג'מיע אלאגראץ' כמא וצ'עה ר' שלמה אלג'בלי⁵⁶ (=והשני נטייתם אל תפילות

50 ראו דברים שכתב עליו בכתב יד שמואל אברהם פוזננסקי, ארכיון הספרייה הלאומית, ARC 4^o1180, סדרה 5. פוזננסקי התכוון לכתוב אנציקלופדיה לחכמי הקראים, אך היא לא פורסמה מעולם. לדבריו, גם המלומד הקראי אבן אלהיתי (כרונוגרף מן המאה החמש עשרה) מזכירו באנתולוגיה שכתב על חכמי הקראים.

51 אני מודה לד"ר דוד סקליר ולידידי אפרים בן פורת על שהפנו את תשומת ליבי לסידור זה.

52 כ"י אוסף פירקוביץ', NLR Evr. IIA 30.1. כתב יד זה כולל את סוף ההקדמה, תוכן העניינים והחיבור רובו ככולו. שמו של המחבר כתוב בסוף ההקדמה.

53 מן הביבליוגרפיה שהביא פוזננסקי בסוף הערך שכתב (לעיל, הערה 50) עולה, שחוקרים מן המאה התשע עשרה, כמו שטיינשניידר, הכירו כתבי יד של הסידור הקראי.

54 כתב יד זה הועתק בשנת 1630.

55 פוזננסקי, שם.

56 המובאה לקוחה מתוך כ"י פירקוביץ', NLR Evr. Arab. II 2948, דף א2.

הרבניים וטוב שיטתם ועם זאת שללו ואף הכחישו, שלא ייתכן שיתחבר אצל הקראים סידור הכולל את כל העניינים כפי שחיבר ר' שלמה אלג'בלי). מדברי החכם הקראי למדנו כי סידור רשב"ן היה נפוץ ואהוד בחוגי הקראים בדורו עד שנעשה דגם הראוי לחיקוי! להלן דוגמאות ספורות לדמיון המאלף בין שני הסידורים. כל הדוגמאות הן מהלכות הפסח שבסידור רשב"ן⁵⁷ ובסידור הקראי.⁵⁸

1. הפתיחה של הלכות הפסח

סידור רשב"ן	הסידור הקראי
אלפצל אלט' פי קואנין אלפסח ורסומה נקול אן ילזמנא פי הד'א אלמוסם אלעט'ים ג' אשיא כ'ארג'ה ען ואג'באת גירה מן אלאעיאד	אלפצל אל' פי חג המצות וקואנינה ורסומה ת'ם ד'כר צלואתה נקול אן ילזמנא פי הד'א אלמוסם אלעצ'ים ת'לת'ה אשיא כ'ארג'ה ען ואג'באת גירה מן אלאעיאד

2. דיני הגעלת הכלים לפסח

סידור רשב"ן	הסידור הקראי
ואמא חאל אלאניה אלמסתעמלה באלכ'מיר פיג'ב עלינא תנט'יפהא מנה ואלאמר פי ד'לך עלי ג' אקסאם נחאס וחדיד פאלנחאס מנהא מת'ל אלקדור ואלדסות ואלכ'לאקין פיכונ תנט'יפהא באלמא אלמגלי והו אנא נמלא אלאה אלכברי מנהא באלמא ונצ'עהא עלי אלנאר פאד'א גלי אלמא טרחנא פיהא אלאה אלצגרי ונבקיאה פיהא אלי חית' תנתנט'ף	ואמא אלאניה אלמסתעמלה פיג'ב עלינא תנט'יפהא מנה ואלאמר פי ד'לך עלי ג' אקסאם אמא מן כאן מנהא מן נחאס או חדיד מת'ל אלקדור ואלדסות ואלכ'לאקין פיכונ תנט'יפהא באלמא אלמגלי בחית' נטרח אלאה אלצגרי פי אלאה אלכברי ויקנע פי אלאה אלכברי גליאן אלמא פיהא ואמא אלחדיד מת'ל אלסכאכין

57 פרק ט.

58 פרק י בסידור הקראי. הטקסט הערבי לקוח מתוך כתב היד הנזכר לעיל, הערה 4. הוספתי את הנקודות הדיאקריטיות בכל הטקסט הערבי ללא קשר להעתקה בכתב היד.

סידור רשב"ן

ואמא אלאה אלכברי פיקנע פי תנט'פהא גליאן אלמא פיהא בחית' יגמר חאפאתהא וד'לך אנא נעמל לה אחאפה מן טין כ'ארג' ען חאפתהא תצון אלמא ואמא אניה אלחדיד מת'ל אלספאפיד ואלסכאכין ומא שבההא פנרמיהא אלי וסט אלנאר חתי יביץ' ט'אהרהא מן שדה פעל אלנאר פיהא ת'ם נכ'רג'הא בעד ד'לך ונסתעמלהא פי אלפסח הד'א הו אלחכם פי אלקסם אלאול ואמא אלקסם אלב' פמא כאן מן אלאניה אלתי מן אלכ'שב פיגלי להא אלמא פי אלדסות ואלכ'לאקין ותרמי פיה והו עלי אלנאר אלי אן יסתכ'רג' מא פי באטנהא ת'ם תשאל בעד ד'לך ויג'וז לנא אסתעמאלהא ואמא אלמדהון מנהא פלא יג'וז אסתעמאלהא וכד'לך אפתי רב האי ז'ל' ואלקסם אלג' מא כאן מן אניה אלכ'זוף פאנהא לא תכ'לץ ממא קד שרבתה ולא תנקא אלבתה מן אלכ'מיר ואנמא תגסל ותנט'ף נעמא ותעזל אלי בעד אלפסח ולא תסתעמל פיה אלבתה לכן בעד אלעידי נסתכ'דמהא פי מא נריד ואמא אלבראם אלתי תעמל מן אלחג'ר תנט'ף

באלמא אלמגלי עלי טריקה אניה אלכשב ת'ם תסתעמל והכד'י אפתי רב עמרם ז'ל'

הסידור הקראי

ואלספאפיד ואלכ'טאטיף פנרמיהא אלי וסט אלנאר חתי יביץ' ט'אהרהא ת'ם נכ'רג'הא בעד ד'לך ואלקסם אלתי אנוי פמא כאן מן אלאניה אלתי מן אלכ'שב מת'ל אלמנאסף ואלאחקאק פיגלי להא אלמא פי אלדסות ואלכ'לאקין ותרמי פיה אלי אן יסתכ'רג' מא פי באטנהא ובעד ד'לך תסתעמל

ואלקסם אלתי אלת' והי אניה אלכ'זוף ואלגצאר מת'ל אליבארי ואלצחון ואלכ'זאן פאנהא ליס תכ'לץ מא תתשרבת ולא תנקי אלבתה מן אלכ'מיר ואנמא יג'ב אן תגסל ותנט'ף ג'ידא ותעזל אלי בעד אלעידי ולא תסתעמל פיה אצלא ובעד אלעידי נסתכ'דמהא פי מא נריד

3. חמשת מיני דגן שמהם עשויה המצה

סידור רשב"ן

ואמא אלפטיר ומא ילזם מן אלשרוט
 ענד עמלה פאקול אולא אן פטיר
 אלפסח יעמל מן חבוב מעלומה והי
 ה' אנואע אלקמח ואלשעיר ואלכרסנה
 וקיל אלכנית וסנבל אתעלב ואלדוסר
 ואלעלה בתכ'ציץ אלשרע להד'ה
 אלאנואע דון גירה לאנהא תנפעל
 ללכ'מיר יכ'תמר וגירהא מן אלחבוב לא
 יכ'תמר ומא כאן יכ'תמר יצלח לעמל
 אלפטיר ואלא פלא

הסידור הקראי

ואמא אלפטיר ומא ילזם מן אלשרוט ענד
 עמלה פאקול אן פטיר אלפסח יעמל מן
 חבוב מעלומה והי כ'מסה אנואע אלקמח
 ואלשעיר ואלכרסנה ושכולת שועל והו
 סנבל אתעלב ואלעלה בתכ'ציץ אלשרע
 להד'ה אלאנואע מן גירהא לאנהא תנפעל
 ללכ'מיר יכ'תמר וגירהא מן אלחבוב לא
 יכ'תמר ומא כאן יכ'תמר יצלח לעמל
 אלפטיר ואלא פלא

4. המים שבהם לשים את המצה

סידור רשב"ן

ולא יג'וז לנא נעג'ן אלפטיר במא חאר
 ולא פאתר לכן במא בארד באית פי
 אלועא לילה בעד נשלה מן מכאנה
 וינבועה

הסידור הקראי

ולא יג'וז יעג'ן במא חאר ולא פאתר בל
 במא בארד באית פי אלועא בעד נשלה
 מן מכאנה וינבועה

5. גוי שעסק בעשיית מצה

סידור רשב"ן

וד'כר צאחב הלכות גדולות ז'ל' אן לא
 יג'וז לבר ישראל יתרך לגוי יעמל לה
 פטיר אלפסח בל יתולי ד'לך הו בנפסה
 חתי יפעל פיה מא ינבגי מן אלאחתרזא
 פי חאל עג'נה וכ'בוזה ולא יג'וז איצ'א
 יתולי ד'לך יהודי מכתל אלעקל או אצם
 והו אלד'י לא יסמע ולא יתכלם וכד'לך

הסידור הקראי

ואלאולי אן יתולי אלישראלי הד'ה
 אלאמור בנפסה חתי יפעל פיהא מא יג'ב
 ואן כאן יתולי ד'לך גוי לאג'ל אלצ'רורה
 פינבגי אן יכון ענדה ישראלי יחרסה
 וישארכה בשי מן עמלה ולו בוקיד אלנאר

לא ישתגל בעמל אלפטיר לא עבד ולא
 אמה אלא בעד אלטבילה להם עלי מא
 ינבגי אעני בחצ'רה ג' רג'אל מן ישראל
 עקלא באלגין וכ'צץ ד'לך במא יוכל פי
 אול לילה מן אלפסח ואמא מא יוכל פי
 באקי איאם אלעיד פד'לך ג'איזא וקאל
 רב האי ז'ל' אן אלגוי אד'א תולי עמל
 פטיר וכאן ענדה ישראל חאצ'רא יחרסה
 וישארכה בשי מן וקיד אלנאר כאן ד'לך
 ג'איזא

הדמיון הרב שבין שני החיבורים גלוי לעין. הוא ניכר היטב הן במבנה הפסקאות הן בשימוש באותם המונחים ובאותן המילים. הוא הביא את עניין הגעלת הכלים באותו הסדר והמבנה שנמצא בסידורנו. נוסף לכך יש לציין כי המחבר הקראי העתיק מסידורנו מילה במילה גם הלכות רבניות מובהקות, כמו 'מים שלנו' בהלכות עשיית המצה,⁵⁹ או הביא את דברי רב האי גאון מבלי להזכירו בשמו לגבי גוי שהתעסק במצת הפסח.⁶⁰

יש להעיר כי בחיבור הקראי המאוחר 'אדרת אליהו',⁶¹ הנחשב לחיבור הקראי המוסמך המסכם את כל הדעות ההלכתיות הקראיות עד זמנו, לא מצאתי דבר בעניין 'מים שלנו' בתהליך עשיית המצה. כמו כן, החכם הקראי ישעיה הכוהן השמיט את בדיקת החמץ בליל י"ד בניסן שלא קיימת כלל בהלכה הקראית.⁶² החכם הקראי עשה אפוא שימוש רב בסידורנו והעתיק ממנו קטעים רבים. נראה שלמלאכת העתקה זו הייתה השפעה על חוגים קראיים רחבים בני זמנו, שכן לפי הידוע לנו זכה הסידור הקראי בשעתו לתפוצה רחבה למדי.⁶³ טווח ההשפעה של סידורנו על חוגים קראיים מגיע עד המאה השבע עשרה, שכן כ"י ברלין 200 של הסידור הקראי הועתק בשנת 1630. כיוצא בזה כ"י פריס הועתק בשנת 1620, ורוב

59 זו הלכה שחידש האמורא רב יהודה בבבלי, פסחים מב ע"א, ולפיה אין לשים את המצה במים אלא אם כן שהו המים לילה אחד לאחר שנשאבו.

60 וראו מה שכתבתי על דברי רשב"ן בהלכה זו לעיל, סעיף ד2, על היחס לרב האי גאון.

61 לחכם הקראי אליהו בשייצי בן המאה החמש עשרה.

62 ראו את הדיון של אליהו בשייצי על כך: אדרת אליהו, מהדורת י' ביים, אודיסה תרל"א, עמ' מד.

63 במכון לתצלומי כתבי יד שבספרייה הלאומית מצויים עשרות כתבי יד של סידור קראי זה. אני מודה לד"ר דוד סקליר שזיהה אותם ובאדיבותו הראה לי את רשימתם.

קטעי הגניזה החלקיים של סידור קראי זה שבאוסף פירקוביץ' הועתקו במאות החמש עשרה והשש עשרה.⁶⁴

ו. סיכום

במאמר זה עסקתי במספר נושאים הקשורים לסידור רשב"ן ולמחברו. חכם זה שחי ככל הנראה במאה השתים עשרה שימש בדיונות וסידורו היה מן הסידורים הנפוצים במזרח בין המאות השלוש עשרה-החמש עשרה, ויעידו על כך מאות קטעי הגניזה ששרדו ממנו. בכמה קטעי גניזה בחר המעתיק לשלב נוסח תפילה שונה מן הנוסח שבסידור רשב"ן, אך העתיק את ההלכה כפי שהיא כתובה בסידור. בחינה מדוקדקת של התאוריות השונות בדבר מקום מגוריו העלתה, כי ר' שלמה בן נתן חי ככל הנראה באזור הסמוך לארם צובה. רשב"ן לא היסס לחלוק, לעיתים אף בנחרצות, על גדולים שקדמו לו, אף על פי שרחש להם כבוד רב, כפי שראינו בדיון בשיטתו ההלכתית. ברב האיי ראה סמכות הלכתית מכרעת, וקיבל את דעתו כל זמן ששניהם היו תמימי דעים בפרשנות סוגיית התלמוד. רשב"ן קיבל את המנהג רק כאשר הוא לא סתר את ההלכה. כמו כן השפיע סידורו אף על חוגים קראיים הרבה מעבר לזמנו. מצטיירת לפנינו דמות של תלמיד חכם גדול ועצמאי, שסידורו היה מקובל ביותר במזרח במשך מאות שנים.

ז. כתבי היד של הסידור

1. כתבי היד שאינם מהגניזה

כ"י א: אוקספורד 262 (קטלוג נויבאואר, מס' 896). כתב יד זה 'מיוחס', שכן מעתיקו כותב שהעתיקו מעותק בכתובת ידו של מחברו. הוא כולל 250 דפים בכתובה מזרחית בינונית יפה, 19 שורות בעמוד, ניקוד דיאקריטי, טברני וערבי חלקי. ישנו חסר בכתב היד מאמצע 'ויברך דוד' בשחרית של חול עד אמצע הלכות שבת. בקטלוג ריצ'לר צוין שמגיה כתב היד הוא ניסי אלנהוראני.⁶⁵

כ"י ב: אוקספורד Hunt. 449 (מס' 897). כתב היד כולל 168 דפים בכתובות יד שונות. תחילתו בכתובה מזרחית מרובעת, ובקטלוגים של ריצ'לר ושל מלאכי בית

64 אני מודה לד"ר דוד סקליר שמסר לי את המידע על תארוך כתבי היד של הסידור הקראי.

65 B. Richler (ed.), *Hebrew Manuscripts in the Vatican Library: Catalogue*, Vatican City 2008

אריה⁶⁶ צוין כי זמנו המשוער הוא 1200 בערך. לעומת זאת חלקו האחר נכתב בכתיבה מזרחית בינונית וזמנו המשוער הוא המאה הארבע עשרה. כתב היד מתחיל בתפילת שחרית של שבת שבפרק ב של הסידור ומסתיים בתחילת הפרק השלושים החותם את הסידור.

כ"ו ג: אוקספורד Hunt. 374 (מס' 898). כתב היד כולל 195 דפים בכתיבה מזרחית בינונית. הוא מתחיל מפרק ד ומסתיים בסופו של הסידור, אך חסר בו סוף פרק ה עד אמצע פרק ו וכן מתחילת פרק יח עד סוף פרק כא. על פי הקטלוגים של ריצ'רד ומלאכי בית אריה זמנו המשוער הוא המאה הארבע עשרה.

כ"ז ד: וטיקן 497. כתב היד כולל למעלה מ-300 דפים בכתיבה מזרחית בינונית, תחילתו באמצע ההקדמה והוא כולל את הסידור עד סופו. ככלל הוא שלם, אף שהדפים הראשונים חתוכים. כתב יד זה לוקה בשיבושים רבים, כגון טעויות, שיכולי אותיות, דילוגים ועיבודים. זמנו המשוער הוא המאה השלוש עשרה-המאה הארבע עשרה. לפי שני הקולופונים שבכתב היד נראה שהוא נכתב בידי שני סופרים, מרדכי ועובדיה, וכל אחד מהם העתיק את מחציתו - מרדכי את החצי הראשון ועובדיה את החצי השני. ואולם בית אריה מציין בקטלוג שאין לכך הוכחה מגוף כתב היד, כי הכתיבה בשני החלקים זהה לחלוטין, ולכן נראה שהוא נכתב בידי סופר אחד בלבד.

כ"ח ה: אוקספורד Hunt. 291 (מס' 899). כתב היד כולל 53 דפים בכתיבה מזרחית בינונית. הוא מכיל מסוף פרק יד ועד פרק כז. בקטלוג כותב ריצ'רד כי זמנו המשוער הוא המאה הארבע עשרה.

כ"ט ו: כתב יד מאוסף הרנבי. כתב יד זה נזכר במאמרו של שמחה אסף, 'ספר השטרות לרב האיי גאון'⁶⁷. אסף לא זיהה את כתב היד, והוא מתארו כ'סידור או מחזור עתיק יומין הכתוב ערבית'. ואולם מן הציטוט שמביא אסף מהפרק העשירי ושמונה של הסידור, העוסק בסוגים שונים של שטרות, ומנוסח השטרות והשוואתם לכ"ו אוקספורד 262, ברור מעל לכל ספק שסידור זה הוא סידור רשב"ן שאנו דנים בו.⁶⁸ אסף כותב שכתב היד כולל 129 דפים (הוא מציין שבידיו צילומים של שלושים הדפים האחרונים של כתב היד).⁶⁹

M. Beit-Arie, *Catalogue of the Hebrew Manuscripts in the Bodleian Library: Supplement of Addenda and Corrigenda to vol. I (A. Neubauer's Catalogue)*, Oxford 1994

67 ש' אסף, 'ספר השטרות לרב האיי גאון', תרביץ, א [מוסף] (תר"ץ), עמ' 61.

68 תודתי נתונה לעמיתי מר' י' גילה, ראש צוות הביבליוגרפיה בפרויקט פרידברג לחקר הגניזה, שהפנה את תשומת ליבי למאמר זה.

69 אסף (לעיל, הערה 67).

כ"י ז: כ"י הספרייה הלאומית 6889⁸. הוא כולל כעשרים דפים מפרקים שונים של הסידור.

כ"י ח: כ"י ישיבת 'אהבת שלום'⁷⁰. הוא כולל 129 דפים מאמצע פרק ט ועד פרק ל בכתיבה מזרחית בינונית.

2. קטעי הגניזה של הסידור

קטעי הגניזה של הסידור מתוארים בטבלה שלהלן. נקדים כמה הנחיות למקרא הטבלה:

(א) הטבלה מחולקת לשלוש עמודות. בעמודה הימנית מצוין מספר עוקב של הטופס באותיות. כאשר טופס אחד כולל מספר קטעים, הם ממוספרים בספרה קטנה בכתב עילי המציינת את מספרו, כגון א', א² וכיוצא בזה. בעמודה השנייה מצוינת הסיגנטורה של הטופס, ואילו בעמודה השלישית בא תיאור כתב היד: מספר הדפים שבו, החומר שממנו הוא עשוי – קלף או נייר, מידות הדף (אורך ואחר כך רוחב); המספרים בסוגריים מסמנים את מידות הקטע ללא השוליים החיצוניים של הדף), סוג הכתיבה – מזרחית בינונית או מזרחית מרובעת או שמא כתיבה ספרדית, מספר השורות בעמוד, סוג הניקוד אם ישנו – טברני או דיאקריטי או ערבי, מצבו הפיזי של כתב היד, ובאחרונה תוכנו.

(ב) הטבלה מחולקת לפי הספריות שבהן נמצאים הטפסים.

(ג) כאשר טופס אחד כולל מספר קטעים, הקטע הראשון לפי סדר הפרקים יתואר לפני הקטעים האחרים מאותו הטופס, גם לא לפי רצף השיוך לספרייה זו או אחרת.

(ד) כאשר טופס אחד כולל מספר קטעים, רק הקטע הראשון יתואר תיאור מלא ובקטעים האחרים יושמט תיאור המאפיינים הזהים לכל הקטעים שכבר צוינו בתיאור הקטע הראשון, כמו סוג הכתיבה ומספר השורות.

(ה) כאשר הטופס קרוע ואי אפשר לדעת מהי המסגרת האמיתית של הדף, לא יצוין מספר השורות כלל, שהרי המספר האמיתי של השורות אינו ידוע. אם מסגרת הדף נשמרה למרות הקרע, יצוינו כמובן מספרי השורות.

(ו) בתיאור מצבו הפיזי של כתב היד יתואר תחילה הפרט הדומיננטי והבולט לעין, והפרט המשני יתואר אחריו. לדוגמה, כתב יד אחד יתואר כקרוע ומחורר, משום שהקרע דומיננטי ובולט, ולעומת זאת החורים שבו קטנים ומועטים. ואילו כתב

70 כתב היד נמסר לי בידי מר חנן בניהו, ותודתי העמוקה נתונה לו.

יד אחר יתואר כמחורר וקרוע, משום שהחורים מרובים ובולטים לעומת הקרע, שהוא מוצנע ומועט יחסית.
(ז) כתב יד שהוא bifolio נקרא גיליון.

הטפסים שבגיזה

הטופס והסיגנטורה ספריית ברלין	תיאור כתב היד
א Ms. Or. qu. 943	שני דפים, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 19-20 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מוכתם מעט, פרק כט.
ספריית בודפסט (Budapest, Hungarian Academy of Sciences, Kaufmann Genizah)	
ב Budapest 17-18	גיליון אחד ועוד דף אחד, נייר, 18.3x25.8 (11.4x17.6), כתיבה מזרחית מרובעת בכותרות וכתיבה מזרחית בינונית בשאר הטקסט, 21-23 שורות, אין ניקוד, מחורר, דהוי מעט, קרוע, פרק ל (סוף פרק קניין תורה, מסכת דרך ארץ וחותימת הסידור עם דברי שבח מופלגים למעלת מחבר הסידור).
ג Budapest 154	שני דפים, נייר, 15.8x21 (12.3x18), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, הקדמה ופרק ב (בפרק ב, בקטע של תפילת ערבית של שבת, בברכת אמת ואמונה, נוסף קטע פיוטי שאינו לרשב"ן ומקורו בסידור רס"ג; ראו מהדורת יואל [לעיל, הערה 30], עמ' קט).
ד Budapest 208	גיליון אחד, נייר, 16x19 (10x16), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, פרקים ז-יח.
ה Budapest M3 1-3	תשעה דפים, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 19 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, מוכתם מעט, פרקים כז-כח.
ספריית האוניברסיטה בקיימברידג' (CUL)	
ו CUL TS E3.15	גיליון אחד, נייר, 28.5x21.7, כתיבה מזרחית בינונית, 17 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרקים כט-ל.
ז CUL TS H2.86	שני גיליונות ועוד חמישה דפים, נייר, 15.8x23.1 (11x18), כתיבה מזרחית בינונית, 20-22 שורות, ניקוד דיאקריטי, טברני וערבי חלקי, קרוע, פרקים ט-יא.
ח CUL TS H2.88	גיליון אחד, נייר, 14x18.6 (10x14), כתיבה מזרחית מרובעת בתחילת ברכה ובכותרות, וכתיבה מזרחית בינונית בשאר הטקסט, 16 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרק ט (ספק רב אם הקטע שייך לסידור שלפניו כי סגנון ההוראות שבקטע איננו תואם במדויק את הסגנון שבסידור).
ט ¹ CUL TS 8H19.3	שני דפים, נייר, 14.3x19 (5x12), כתיבה מזרחית מרובעת, 20 שורות, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, דהוי, קרוע, פרק ב.
ט ² BL Or. 5557 Z. 23-24	שני דפים, 13.5x19.4 (10.5x18.7), מחורר, קרוע, מוכתם, פרק ד.
ט ³ CUL TS H8.14	גיליון אחד, 13x17.7 (8.6x12.6), מחורר, פרק ד.
ט ⁴ CUL TS Ar. 18(2).119	גיליון אחד, 13x18 (9x12.7), מחורר, פרק ד. יש להעיר, כי שלושת הקטעים הללו של פרק ד משלימים זה את זה.

י	CUL TS K6.39	גליון אחד, נייר, 20.7×14.9 (15×11), כתיבה מזרחית מרובעת בשיר הפתיחה לסידור, כתיבה מזרחית בינונית בשאר הטקסט, 15-16 שורות, ניקוד טברני מלא בשיר הפתיחה, וניקוד דיאקריטי חלקי בשאר הטקסט, קרוע, שיר הפתיחה לסידור והקדמה.
יא	CUL TS K6.121	שני דפים, נייר, 26×17 (18.6×8.5), כתיבה מזרחית מרובעת בכותרת ובשיר הפתיחה לסידור, וכתיבה מזרחית בינונית בשאר הטקסט, 7-14 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, שלם, שיר הפתיחה לסידור והקדמה.
יב ¹	CUL TS 13H1.3	דף אחד, נייר, 31×24 (19×13), כתיבה מזרחית בינונית, 25 שורות, ניקוד ערבי חלקי, מחורר, דהוי, פרק א.
יב ²	CUL TS NS 157.134	דף אחד, 28×19 (20×11.8), ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, מחורר, קרוע, פרק א.
יב ³	BL Or. 5563 C.22	דף אחד, 27×18 (18.6×11.7), ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, מחורר, דהוי, פרק א.
יב ⁴	JTS ENA 3187.2	דף אחד, 25.4×16.9 (15.6×9), קרוע, פרק ה.
יב ⁵	JTS ENA 2512.1	דף אחד, 24.5×18.5 (19.3×12.4), דהוי, פרק ט.
יג	CUL TS Ar. 8.33	דף אחד, נייר, 24.7×18 (18×11), כתיבה מזרחית בינונית, 23 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרקים ד-ה.
יד	CUL TS Ar. 18(1).96	דף אחד, נייר, 10×12.5 (5.9×7.5), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, שריד, פרק יב.
טו ¹	JTS ENA 2607.13-14	שני דפים, נייר, 16×13.3 (10.3×7.8), כתיבה מזרחית מרובעת, 7 שורות, אין ניקוד, השוליים קרועים אך הטקסט מלא, פרק ט.
טו ²	CUL TS Ar. 18(2).26	גליון אחד, נייר, 18×13.5 (11×7), מחורר, קרוע בחיבור בין הדפים, פרק ט. ממשיך ישירות את הקטע הקודם.
טז	CUL TS Ar. 18(2).42	דף אחד, נייר, 16×14 (12.5×11), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, מוכתם, פרק טו.
יז ¹	CUL TS Misc.24.137.4a	גליון אחד, נייר, 18.7×13.4 (14×9.6), כתיבה מזרחית בינונית, 13-14 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר מעט, פרק א.
יז ²	CUL TS Ar. 36.6	גליון אחד, נייר, 18.9×13.3 (12.8×9.2), דהוי ומוכתם מעט, פרק א.
יז ³	CUL TS Ar. 31.216	גליון אחד, נייר, 19.4×14 (12.5×9.4), 13-14 שורות, מחורר, פרקים א-ב.
יז ⁴	Paris, AIU IV.B.44	גליון אחד, נייר, 18.8×15 (12.7×11.8), 13 שורות, מחורר, פרק ט.
יז ⁵	CUL TS Ar. 18(2).105	שני גליונות, נייר, 19×13.5 (12.4×13.5), 13 שורות, קרוע, מחורר, פרק ט.
יז ⁶	CUL TS AS 164.173	דף אחד, נייר, 17×12 (12.8×7.6), 13 שורות, קרוע, פרק יא.
יח	CUL TS Ar. 18(2).152	דף אחד, נייר, 23×14 (16×7), כתיבה מזרחית בינונית, 21 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, דהוי, פרק ב.
יט	CUL TS Ar. 18(2).153	דף אחד, נייר, 21×15 (14.6×10), כתיבה מזרחית בינונית, 16-17 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, דהוי, מחורר, קרוע, פרק ב.
כ ¹	CUL TS Ar. 18(2).160	גליון אחד, נייר, 18.9×30.2 (14.9×11.6), כתיבה ספרדית, 21 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, קרוע, פרקים ד-ה.
כ ²	Paris, AIU IV.B.45	גליון אחד, 19×15 (14.5×11.3), מחורר (מעט), פרק ד.
כ ³	JTS ENA 2710.64	דף אחד, 18.2×14.6 (14.9×11.6) ⁷¹ , מוכתם, מחורר, פרק י. יש לציין כי שלושת הקטעים משלימים זה את זה.

כא	CUL TS Ar. 18(2).178	דף אחד (עמוד ב ריק), נייר, 22.6×21.8 (9x12), כתיבה מזרחית בינונית, אך הכותרת בכתיבה מזרחית מרובעת, 12 שורות (השורה ה-13 כותרת: אלפצל אלאול [=הפרק הראשון]), ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, קרוע, סוף ההקדמה אך ללא תוכן העניינים.
כב	CUL TS Ar. 18(2).180	גיליון אחד, נייר, 28×19 (19x14), כתיבה מזרחית בינונית, 25-26 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, קרוע, פרק יז.
כג	CUL TS Ar. 18(2).182	דף אחד, נייר, 25.7×17.8 (18x11), כתיבה מזרחית בינונית, אך הכותרות בכתיבה מזרחית מרובעת, 19-21 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, פרק כג.
כד	CUL TS Ar. 36.2	שלושה גיליונות, נייר, 21×18 (12x4), כתיבה מזרחית מרובעת, ניקוד דיאקריטי חלקי, מוכתם, קרוע, פרקים א-ב.
כה	CUL TS Ar. 36.14	גיליון אחד, נייר, 23×17 (16x11), כתיבה מזרחית בינונית, 19 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, מוכתם, פרק ב.
כו ¹	CUL TS Ar. 36.15	שני גיליונות. נייר, 26×17.3 (17.9x11.4), כתיבה מזרחית בינונית, 20 שורות, אין ניקוד, קרוע, מחורר, דהוי, מוכתם, פרקים ב-ג.
כז ²	CUL TS NS 90.57	דף אחד, 25.7×17.6 (17.9x11.6), דהוי, מחורר, מוכתם, פרקים ג-ד. ממשיך את הקטע הקודם.
כז	CUL TS Ar. 36.16	עשרה דפים (שני גיליונות ושמונה דפים), נייר, 22.7×15.7 (17x10), כתיבה מזרחית מרובעת וכתיבה מזרחית בינונית, 17-20 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, דהוי, פרקים יא, יז, יז, כג.
כח	CUL TS Ar. 36.107	ארבעה גיליונות, נייר, 18.8×13.6 (13x9), כתיבה מזרחית בינונית, 16-17 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, דהוי מעט, מחורר מעט, באחד הגיליונות קרע בשוליים, פרקים ג-ד.
כט	CUL TS Ar. 36.110	דף אחד, נייר, 23.6×15.6 (13x9), כתיבה מזרחית בינונית, אך כותרת בכתיבה מזרחית מרובעת. 18-19 שורות, ניקוד דיאקריטי וטברני חלקי, דהוי מעט, סוף ההקדמה ותחילת פרק א.
ל	CUL TS Ar. 37.2	שישה דפים, נייר, 15×10.7 (13x8), כתיבה מזרחית בינונית, אך כותרת בכתיבה מרובעת. ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, קרוע, פרקים ו-ז.
לא	CUL TS Ar. 37.110	גיליון אחד, נייר, 17.6×13.5 (13x10), כתיבה מזרחית בינונית, אך כותרת בכתיבה מזרחית מרובעת, 19-20 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, פרקים טז-יח.
לב ¹	CUL TS AS 160.244	דף אחד, נייר, 18.2×13.6 (7.3x5.4), כתיבה מזרחית בינונית, 17 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, דהוי, פרק ב.
לב ²	CUL TS Ar. 43.271	דף אחד, נייר, 18×13.7 , אין ניקוד, פרק ב, המשך הקטע הקודם.
לג	CUL TS Ar. 47.19	גיליון אחד, נייר, 18.5×13.4 (12x8), כתיבה מזרחית בינונית, 16 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרקים ג-ד.
לד	CUL TS Ar. 47.33	גיליון אחד, נייר, 15.2×11.7 (8x7), כתיבה מזרחית בינונית, אך כותרת בכתיבה מזרחית מרובעת, 11 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר מעט, פרקים יא-יב.
לה	CUL TS Ar. 47.162	דף אחד (עמ' ב ריק), נייר, 16.4×14.7 (11x12), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, קרוע, פרק כג.
לו	CUL TS Ar. 47.178	דף אחד, נייר, 18.5×14.8 (15x7), כתיבה מזרחית בינונית, 28 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, דהוי, פרק ב.
לז	CUL TS Ar. 47.181	דף אחד, נייר, 20.7×14.3 (15x11), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרק כט.

לח	CUL TS Ar. 47.182	שלושה דפים, נייר, 21.6x17 (16x11), כתיבה מזרחית בינונית, 18 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, פרקים ט-י.
לט	CUL TS Ar. 47.192	גיליון אחד, נייר, 21x16 (17x10), כתיבה מזרחית בינונית, 18 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, פרקים יט-כ.
מ	CUL TS Ar. 47.195	דף אחד, נייר, 24x16 (17x10), כתיבה מזרחית מרובעת, 23 שורות, אין ניקוד, דהוי, מחורר, קרוע, פרק ד.
מא	CUL TS Ar. 47.237	גיליון אחד ועוד דף אחד, נייר, 17.9x15.2 (11x8), כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, קרוע, דהוי, פרק ד.
מב	CUL TS Ar. 48.36	דף אחד, נייר, 7.8x10 (5x6), כתיבה מזרחית בינונית, אך הכותרת בכתיבה מזרחית מרובעת, אין ניקוד, שריד, פרקים ג-ד.
מג	CUL TS Ar. 48.40	דף אחד, נייר, 10.6x15.8 (6x12), כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, קרוע, פרק ט.
מד ¹	CUL TS AS 104.174	דף אחד, נייר, 19x14.8 (12x7.5), כתיבה מזרחית בינונית, 15 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, קרוע, פרק א (בשולי הדף ניסיונות קולמוס).
מד ²	CUL TS Ar. 48.100	גיליון אחד, נייר, 20x14.4 (12.7x8.5), ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, שלם, פרקים א-ב (בשוליים התחתונים של הגיליון ניסיונות קולמוס בכתיבה מזרחית מרובעת).
מה	CUL TS Ar. 48.236	דף אחד, נייר, 21.4x15.4 (16x9), כתיבה מזרחית בינונית, 13 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, פרק ט.
מו	CUL TS Ar. 48.285	גיליון אחד, נייר, 25x17.7 (20x13), כתיבה מזרחית מרובעת, 23 שורות, ניקוד דיאקריטי וטברני חלקי, מחורר, קרוע, פרק יד.
מז	CUL TS Ar. 48.298	גיליון אחד, נייר, 25.6x20 (15x13), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, קרוע, פרקים ו, ט.
מח	CUL TS Ar. 49.5	דף אחד, נייר, 12.7x9 (4x4), כתיבה מזרחית בינונית, אך שרידי כותרת בכתיבה מזרחית מרובעת, ניקוד דיאקריטי וטברני חלקי, מחורר, קרוע, פרקים יז-יח.
מט	CUL TS Ar. 49.59	גיליון אחד, נייר, 16.7x23.7 (13x9), כתיבה מזרחית בינונית, 14 שורות, אין ניקוד, מחורר, קרוע, פרק כט.
נ	CUL TS Ar. 49.138	גיליון אחד, נייר, 25x21 (20x19), כתיבה מזרחית בינונית, 20 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, מוכתם, פרקים יב, יד.
נא ¹	BL. Or. 5563 C.10-11	שני דפים, נייר, 24.6x13.7 (15.5x7.7), כתיבה מזרחית בינונית, 21 שורות, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, חתוך, מוכתם, פרק ו.
נא ²	CUL TS Ar. 49.155	דף אחד, נייר, 26x17 (17x10), קרוע, פרק יח.
נא ³	Paris, AIU III.B.213	דף אחד, נייר, 24x18 (18x10), מחורר ומוכתם מעט, פרק כד.
נב	CUL TS Ar. 50.141	דף אחד, נייר, 13x11 (12.7x10.6), כתיבה מזרחית בינונית, 15-16 שורות, ניקוד דיאקריטי בודד, קרוע, מחורר, פרק כג (הקטע עוסק בהלכות מזוזה ובעמ' ב של הקטע כתובות פרשיות 'שמע' ו'זיהיה אם שמוע').
נג	CUL TS Ar. 50.146	דף אחד, נייר, 16x11 (14x9.5), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, פרק ט.
נד ¹	JTS ENA 1178.8	דף אחד, נייר, 19.5x13.5 (14.4x9) ⁷² , כתיבה מזרחית בינונית, 23 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, דהוי, פרק ט.

72 מידות דפי נד¹ ונד² נרשמו על פי קטלוג דנציג, שם, עמ' 15, 107; אף על פי שמידות הדף אינן תואמות, שלוש אמות המידה האחרות תומכות בצירוף.

דף אחד, נייר, 24.8x16 (21.3x12.5), ניקוד טברני חלקי, דהוי, מחורר, פרק יד.	JTS ENA 2715.17	נד ²
דף אחד, נייר, 21.5x18 (16x13), ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, פרק יח.	CUL TS Ar. 50.207	נד ³
גיליון אחד, נייר, 21x15 (16x10.6), כתיבה מזרחית בינונית, 19 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, קרוע, פרק ד.	CUL TS Misc.10.27	נה ¹
שני דפים, נייר, 17x13 (14x10), שלם, פרקים כח-כט.	JTS ENA 4096.d.1-2	נה ²
דף אחד, נייר, 20.4x16.5 (7x7.6), כתיבה מזרחית בינונית, 16-17 שורות, אין ניקוד, מחוק, דהוי, פרק א.	CUL TS Misc.20.206	נו
גיליון אחד, נייר, 22.2x15.8 (17.3x10.4), כתיבה מזרחית בינונית, 20 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, פרק יז.	NLI 577.4\50	נז ¹
שלושה דפים, נייר, 22.5x15.8 (18x10), קרוע, פרקים כז-כח.	CUL TS Misc.28.160	נז ²
גיליון אחד, נייר, 25x17 (15x12), כתיבה מזרחית בינונית, 19 שורות, אין ניקוד, דהוי, מחורר, מוכתם, פרק ג.	CUL TS NS 97.4	נח
גיליון אחד, נייר, 15x16 (12x9), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי וניקוד טברני (לברכת 'אשר גאלנו' בהגדה של פסח), קרוע, מחורר, מוכתם, פרק ט.	CUL TS NS 148.54	נט
גיליון אחד, נייר, 25x15 (21x13), כתיבה מזרחית בינונית, 22 שורות, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, שלם, פרקים א-ב.	CUL TS NS 150.17	ס
גיליון אחד, נייר, 23x16 (17x11), כתיבה מזרחית בינונית, 19 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי וניקוד טברני מלא בקטעי התפילה, מחורר, פרק א (קריאת שמע של שחרית וברכותיה).	CUL TS NS 150.43	סא ¹
גיליון אחד, נייר, 23x15 (14x10), ניקוד טברני מלא, קרוע, מחורר, מוכתם, פרק א (פסוקי דזמרה וסוף ברכת אמת ויציב ותחילת תפילת י"ח). שני הקטעים בטופס זה משלימים זה את זה.	CUL TS NS 154.18	סא ²
גיליון אחד, נייר, 14x10 (10x8), כתיבה מזרחית בינונית, 11 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי וניקוד טברני מלא בקטעי התפילה, מחורר, דהוי, פרק א (סוף תפילת י"ח, תחנון של שחרית לחול).	CUL TS NS 150.44	סב
דף אחד, נייר, 19x15 (15x10), כתיבה מזרחית בינונית, 15 שורות, אין ניקוד, מחורר, קרוע, פרק א (וידוי).	CUL TS NS 150.208	סג
דף אחד, נייר, 18x16 (15x10), כתיבה מזרחית בינונית, אך כותרת בכתיבה מזרחית מרובעת. אין ניקוד, קרוע, מחורר, פרקים ב-ג.	CUL TS NS 151.29	סד
גיליון אחד, נייר, 17x13 (14.5x10), כתיבה מזרחית בינונית, 16 שורות, ניקוד טברני מלא, מחורר מעט, פרק א.	CUL TS NS 153.9	סה ¹
דף אחד, נייר, 19.6x14 (14x9), ניקוד דיאקריטי חלקי וניקוד טברני מלא (בקטעי תפילת השבת), מחורר, מוכתם, פרק ב.	CUL TS NS 151.202	סה ²
דף אחד, נייר, 24.6x16.5 (18x11.6), כתיבה מזרחית בינונית, 24 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, פרק ד (עמ' ב של הדף כולל רק ניסיונות קולמוס).	CUL TS NS 155.157	סו
דף אחד, נייר, 18.5x13.8 (12.6x8.4), כתיבה מזרחית בינונית, 15 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, דהוי ומוכתם במקצת, פרק ט.	CUL TS NS 159.43	סז
דף אחד, נייר, 20x14 (15x10), כתיבה מזרחית בינונית, 20 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, דהוי, פרק ד.	CUL TS NS 159.51	סח

דף אחד, נייר, 18x26.5 (12x18), כתיבה מזרחית בינונית, 21 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, קרוע, פרק ד.	CUL TS NS 159.225	סט
דף אחד, נייר, 15x21 (8x13.5), כתיבה מזרחית בינונית, 18 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, דהוי, קרוע, פרק ב.	CUL TS NS 163.81	ע ¹
דף אחד, נייר, 15x21 (8x8), ניקוד דיאקריטי חלקי, דהוי, קרוע, פרק ב.	CUL TS NS 163.99	ע ²
שני דפים, נייר, 13x18 (8x13), מחורר, דהוי, פרקים ב-ג.	JTS ENA 1055.14-15	ע ³
דף אחד, נייר, 17.6x16.5 (12x6), כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד מלבד פעם אחת, קרוע, מחורר, פרק א.	CUL TS NS 172.153	עא
דף אחד, נייר, 13x18 (8.8x11.8), כתיבה מזרחית בינונית, 15 שורות, אין ניקוד, קרוע, מחורר, הקדמה ומפתח הסידור.	CUL TS NS 186.38	עב
דף אחד, נייר, 14.5x19.3 (10x14), כתיבה מזרחית בינונית, 15 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרק כט.	CUL TS NS 220.108	עג ¹
דף אחד, נייר, 14x19 (7x15), 15-16 שורות, המשך ישיר של הקטע הקודם.	CUL TS NS 220.46	עג ²
דף אחד, נייר, 16x21.4 (11x15), כתיבה מזרחית בינונית, 19 שורות, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, מחורר, פרק ג.	CUL TS NS 220.99	עד
דף אחד, נייר, 15.5x20.6 (4x13), כתיבה מזרחית בינונית, 18 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, פרק טז.	CUL TS NS 230.60	עה
דף אחד, נייר, 13.3x17.6 (8.8x14.3), כתיבה מזרחית בינונית, 15 שורות, אין ניקוד, קרוע, פרק כט.	CUL TS NS 262.13	עו
דף אחד, נייר, 11.6x15 (6x10), כתיבה מזרחית בינונית, 11 שורות, ניקוד ערבי חלקי, מחורר, מוכתם מעט, קרוע, פרק א (עמ' ב ריק).	CUL TS NS 262.22	עז
דף אחד, נייר, 12x15 (9x5), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, קרוע, פרק טו.	CUL TS NS 262.32	עח
גיליון אחד, נייר, 16x15 (דף א 8.6-10.8x10.59, דף ב 8.6-10.6x9.6), ⁷³ כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, קרוע, מחורר, פרק א.	CUL TS NS 265.21	עט
דף אחד, נייר, 13.5x18 (9x12), כתיבה מזרחית מרובעת, 13 שורות, ניקוד טברני מלא, מחורר מעט, פרק א.	CUL TS NS 271.64	פ
דף אחד, נייר, 14x18 (9x10), כתיבה מזרחית מרובעת בשיר הפתיחה לסידור, וכתיבה מזרחית בינונית בהקדמה לסידור, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, קרוע, מחורר, הפתיחה לסידור ומקצת ההקדמה.	CUL TS NS 298.43	פא
גיליון אחד, נייר, 14x21 (10x14.5), כתיבה מזרחית בינונית, 15 שורות, אין ניקוד, מוכתם, דהוי, מחורר, פרק ל.	CUL TS NS 309.81	פב
דף אחד, נייר, 15.6x9.4 (10x6.7), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, שריד, פרק ט.	CUL TS AS 82.36	פג
דף אחד, נייר, 14.5x20 (11x15), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, פרק ג.	CUL TS AS 100.168	פד
דף אחד, נייר, 17.6x17 (12x13), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, קרוע, מוכתם, פרק כו.	CUL TS AS 101.202	פה
דף אחד, נייר, 10x13 (4.6x7.4), כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, קרוע, דהוי, פרק ב.	CUL TS AS 103.34	פו

73 המספרים שבסוגריים מציינים את הטווח המשוער של השטח הכתוב בדף, משום שבכל עמוד אורך הקטע הכתוב שונה בגלל הקרעים.

דף אחד, נייר, 9.6×17.5 (3×5.7), כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, שריד, פרקים ד-ה.	CUL TS AS 103.101	פז
דף אחד, נייר, 11×8.4 (9.4×6.6), כתיבה מזרחית מרובעת למחצה, ניקוד טברני מלא, קרוע, מחורר, פרק א.	CUL TS AS 103.104	פח
דף אחד, נייר, 12.6×10.7 (8.6×15.5), כתיבה מזרחית בינונית, אך כותרת בכתיבה מזרחית מרובעת (מלבד אל הידיעה הכתובה בכתיבה מזרחית בינונית), ניקוד דיאקריטי חלקי, שריד, פרק א (עמ' ב ריק).	CUL TS AS 103.219	פט
גיליון אחד, נייר, 7×13 (5.2×8.8), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד טברני מלא, שריד, פרק א.	CUL TS AS 105.103	צ
דף אחד, נייר, 23×16 (18×11.5), כתיבה מזרחית בינונית, 24 שורות, אין ניקוד, מחוק, דהוי, מחורר, קרוע, פרק ב.	CUL TS AS 105.119	צא
דף אחד, נייר, 8×8.4 (7.3×6), כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, שריד, פרק ג.	CUL TS AS 106.105	צב
דף אחד, נייר, 24×23, כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי וניקוד טברני, שריד, פרק א (עמ' ב ריק).	CUL TS AS 107.164	צג
דף אחד, נייר, 17×11.6 (16×10), כתיבה מזרחית בינונית, 19 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, דהוי, קרוע, פרק ב.	CUL TS AS 108.60	צד
דף אחד, נייר, 11.5×11, כתיבה מזרחית בינונית, אך כותרת בכתיבה מזרחית מרובעת, ניקוד ערבי חלקי, שריד, פרקים ב-ג.	CUL TS AS 109.27	צה
דף אחד, נייר, 14×16, כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, קרוע, דהוי, פרק א.	CUL TS AS 110.54	צו
דף אחד, נייר, 12×15 (9×8.5), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחוק, דהוי, פרק כב.	CUL TS AS 155.71	צז
דף אחד, נייר, 17×13 (11.2×8.7), כתיבה מזרחית בינונית, אך כותרת בכתיבה מזרחית מרובעת, 13-14 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, מוכתם, פרק י.	Paris, AIU V.A.62	צח ¹
דף אחד, נייר, 17×13 (12×8.8), 14 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, דהוי, פרק ט.	⁷⁴ Paris, AIU IVA.262	צח ²
דף אחד, נייר, 15×10 (10×7.4), 14 שורות, קרוע, דהוי, פרק יג.	CUL TS AS 157.100	צח ³
דף אחד, נייר, 17.4×7.4 (12×3.2), כתיבה מזרחית בינונית, 17-18 שורות, אין ניקוד, דהוי, פרקים טז-יז.	CUL TS AS 158.362	צט
דף אחד, נייר, 13×13 (7×8.6), כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, קרוע, פרק יז.	CUL TS AS 159.144	ק
דף אחד, נייר, 6.9×12.6 (3.3×1.4), כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, שריד, פרק יז.	CUL TS AS 159.210	קא
דף אחד, נייר, 28×13 (17×8), כתיבה מזרחית בינונית, 23 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרק ב.	CUL TS AS 160.77	קב
דף אחד, נייר, 6.6×7.7 (6×6.6), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, שריד, פרק ד.	CUL TS AS 160.274	קג
דף אחד, נייר, 7.5×9.6 (5.6×6.9), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, שריד, פרק ד.	CUL TS AS 160.275	קד
דף אחד, נייר, 16×21 (12.7×12), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, פרק ב.	CUL TS AS 161.47	קה

דף אחד, נייר, 18.6×16.7 (13×10), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרקים יב-יג.	CUL TS AS 161.210	קו
דף אחד, נייר, 20.7×14.2 (13×11), כתיבה מזרחית בינונית, 17 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, פרק טו.	CUL TS AS 163.73	קז
דף אחד, נייר, 8×6, כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, שריד, פרק יא.	CUL TS AS 164.153	קח
דף אחד, נייר, 15×12 (11×9), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, מוכתם, פרק יב.	CUL TS AS 164.171	קט
דף אחד, נייר, 12×12, כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, שריד, תוכן העניינים של פרק כד ופרק כו.	CUL TS AS 165.175	קי
דף אחד, נייר, 24×13, כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, קרוע, דהוי, מוכתם, פרק כב.	CUL TS AS 167.165	קיא
דף אחד, נייר, 8×10 (6×7), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, שריד, פרק ג.	CUL TS AS 173.12	קיב
דף אחד, נייר, 8.5×8.6, כתיבה מזרחית מרובעת בכותרות וכתיבה מזרחית בינונית בשאר הטקסט, אין ניקוד, שריד, כותרות של פרקים כו-כז וסוף ההקדמה.	CUL TS AS 173.347	קיג
דף אחד, נייר, 4.7×7.5 (3.5×6), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, שריד, פרק א.	CUL TS AS 204.341	קיד
ארבעה דפים, נייר, 8×5 (6×3), כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, קרוע, פרק א.	CUL TS AS 204.345-348	קטו
דף אחד, נייר, 10×17 (9×10), כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, קרוע, מחורר, דהוי, פרק כט.	CUL TS AS 208.308	קטז
דף אחד, נייר, 7×9, כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, שריד, פרק ד.	CUL TS AS 211.77	קיו
דף אחד, נייר, 6.7×7.4 (4×5), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, שריד, פרק יד.	CUL TS AS 216.35	קיח
דף אחד (עמ' ב ריק), נייר, 7×7, כתיבה מזרחית מרובעת, אין ניקוד, שריד, קטע מן הפתיחה לסידור.	CUL TS AS 216.36	קיט
גיליון אחד, נייר, 21×16 (13×11), כתיבה מזרחית בינונית, אך כותרות בכתיבה מזרחית מרובעת, 19 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי וניקוד טברני מלא, מחורר, מוכתם, פרקים כז-כח.	CUL Or. 1080 3.10	קכ'
דף אחד, נייר, 21×16 (11×9), פרקים כז-כח. יש להעיר, כי שני הקטעים משלימים זה את זה.	Paris, AIU III.C.38	קכז
דף אחד, נייר, 30×20 (22×13), כתיבה מזרחית מרובעת, 8-9 שורות, אין ניקוד, מחורר, בעמ' א הפתיחה להלכות הרי"ף סדר נשים, בעמ' ב שיר הפתיחה לסידור.	CUL Or. 1080 4.59	קכא
Lewis & Gibson (formerly Westminster College)		
שני דפים, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 24-25 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מוכתם מעט, פרק ט.	L&G Lit. 1.160	קכב
דף אחד, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, אך הכותרות בכתיבה מזרחית מרובעת, 19 שורות, אין ניקוד, מוכתם, מחורר, פרקים כג-כד.	L&G Ar. 1.69	קכג
עמוד אחד (עמ' ב כולל קטע מן המקרא), נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 13 שורות, אין ניקוד, שלם, פרק ט.	L&G II. 119	קכד

Cincinnati, Hebrew Union College

קכה Cincinnati, HUC 1308 שישה דפים, נייר, 18x13.6 (12x8), כתיבה מזרחית בינונית, 18-20 שורות, ניקוד טברני חלקי, מחוק, דהוי, מטושטש, קרוע, פרק א.

ירושלים, הספרייה הלאומית (NLI)

קכו NLI 577.6/36 גיליון אחד, נייר, 21.8x20.6 (17.3x13.5), כתיבה מזרחית בינונית, אך כותרות בכתיבה מזרחית מרובעת, 21 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרק כה.

ירושלים, ספריית מכון בן צבי

קכו Ben Zvi ms 64 שלושה דפים, נייר, 11x16 (11x8), כתיבה מזרחית בינונית וכתיבה מזרחית מרובעת, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר, מוכתם, פרק א ופרק ט.

לונדון, הספרייה הבריטית (BL)

קכח BL Or. 5557C.1-7 שבעה דפים, נייר, 18x14 (13x9), כתיבה מזרחית בינונית, 16 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר מעט, דהוי מעט, פרק טז.

קכט BL Or. 5557E.14 דף אחד, נייר, 19x13 (13x8), כתיבה מזרחית בינונית וכתיבה מזרחית מרובעת, 12-18 שורות, ניקוד ערבי חלקי, דהוי מעט, פרק ב.

קל BL Or. 5557E.29 דף אחד (עמ' ב ריק), נייר, 18x13 (12x8), כתיבה מזרחית בינונית, 13 שורות, ניקוד ערבי חלקי, מחורר מעט, פרק ו.

קלא BL Or. 5558K.38-39 שני דפים, נייר, 22x14 (14x9), כתיבה מזרחית בינונית, 18-20 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, דהוי מעט, פרקים כט-ל.

קלב BL Or. 10589.18-19 שני דפים, נייר, 13x3 (4.8x2.7), כתיבה מזרחית בינונית, 11 שורות, ניקוד דיאקריטי וטברני חלקי, מחורר, פרק יא.

קלג BL Or. 10729.1-14 ארבעה עשר דפים, נייר, 22x15 (18x11), כתיבה מזרחית בינונית, 20-21 שורות, ניקוד טברני חלקי, דהוי קרוע, פרקים ט, כ, כב, כד, כז, כח. יש להעיר כי בקידוש של ליל פסח מביא המעתיק את נוסח הקידוש המורחב הפיוטי כפי שהוא מופיע בסידור רס"ג.⁷⁵

קלד BL Or. 10819.2 דף אחד, נייר, 18x12 (12x8), כתיבה מזרחית בינונית, 16 שורות (עמ' ב מסתיים לאחר 3 שורות), ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר מעט, פרק כג.

קלה BL Or. 12378.10-12 שלושה דפים, נייר, 15x10 (11x7), כתיבה מזרחית בינונית, 19 שורות, ניקוד ערבי חלקי, מחורר מעט, פרק א.

Manchester Rylands

קלו Manchester Rylands, A 851 דף אחד, נייר, 8x7, כתיבה מזרחית בינונית, אך הכותרות בכתיבה מזרחית מרובעת, אין ניקוד, שריד, תחילת פרק י וסוף פרק יד עם שרידי כותרת של פרק טו.

קלז Manchester Rylands, B 2064 דף אחד, נייר, 8x7, כתיבה מזרחית בינונית, 11 שורות, אין ניקוד, דהוי ומטושטש מעט, פרק ה.

קלח Manchester Rylands, B 3259 דף אחד, נייר, 14x15, כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי בודד, קרוע, פרק יט.

קלט Manchester Rylands, B 3294 גיליון אחד, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרקים יח-יט.

75 סידור רס"ג (לעיל, הערה 30), עמ' קמא-קמב.

דף אחד, נייר, 8x12, כתיבה מזרחית בינונית עם תחילת כותרת בכתיבה מזרחית מרובעת, אין ניקוד, שריד, שרידים של תוכן העניינים של הסידור לפרק ג ולפרק ט.	Manchester Rylands, B 5161	קמ
דף אחד (עמ' ב ריק), נייר, 11x9 (8x8), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, מחורר מוכתם, פרק ג.	Manchester Rylands, B 6101	קמא
בית המדרש לרבנים, ניו־יורק (JTS ENA [Adler Collection])		
שני דפים, נייר, 14x10 (9.5x5.8), כתיבה מזרחית בינונית, 14 שורות, ניקוד דיאקריטי בודד, מחורר, פרק א.	JTS ENA 920.8-9	קמב
דף אחד (עמ' ב ריק), נייר, 16x17 (8.8x14), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד ערבי חלקי, חתוך, דהוי מעט, פרק ו.	JTS ENA 964.31	קמג
דף אחד, נייר, 16x12.5 (14x11) ⁷⁶ , כתיבה מזרחית בינונית, 20 שורות, ניקוד דיאקריטי וטברני חלקי, שלם, פרק כט.	JTS ENA 2445.45	קמד ¹
דף אחד, נייר, 16.5x12.7 (14.2x11.2), מחורר, פרק כט. יש להעיר כי קטע זה ממשיך ישירות את הקטע הקודם.	JTS ENA 2700.49	קמד ²
שני דפים, נייר, 15x11 (9x6), כתיבה מזרחית בינונית, 14 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, דהוי, מחורר, פרקים ד-ה.	JTS ENA 2464.13-14	קמה
דף אחד, נייר, 20x14 (12x9), כתיבה מזרחית בינונית, 15 שורות, אין ניקוד, מחורר, דהוי, פרק כט.	JTS ENA 2709.27	קמו
דף אחד (עמ' ב ריק), נייר, 13x11 (10x6), כתיבה מזרחית בינונית, אך כותרת בכתיבה מזרחית מרובעת, אין ניקוד, קרוע, פרק ל.	JTS ENA 2875.1	קמז
דף אחד, נייר, 19x14 (16x11), כתיבה מזרחית בינונית, 21 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר מעט, פרק יא.	JTS ENA 3036.17	קמח
ארבעה דפים, נייר, 28.5x20.5 (23x11), כתיבה מזרחית בינונית, 25 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרקים טז-יח.	JTS ENA 3037.1-4	קמט
דף אחד, נייר, 14.5x9.4 (12.8x6.5), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרק כג.	JTS ENA 3133.1	קנ
דף אחד, נייר, 18x15 (9x10), כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, קרוע, מחורר, פרק ז.	JTS ENA 3197.3	קנא
דף אחד, נייר, 15.6x13.6 (7.3x7.6), כתיבה מזרחית בינונית, אך הכותרות בכתיבה מזרחית מרובעת, אין ניקוד, קרוע, מחורר, דהוי, פרקים כא-כב.	JTS ENA 3347.2	קנב
שני דפים, נייר, 17x13 (14x10), כתיבה מזרחית מרובעת, 17 שורות, אין ניקוד, קרוע, מחורר, מהדף השני נותר רק שריד, פרקים טז-יז.	JTS ENA 3370.10-11	קנג
דף אחד, נייר, 12x8 (10x5), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, שריד, פרק א.	JTS ENA 3433.8	קנד
ארבעה דפים, נייר, 14.1x10.8 (8.5x6.4), כתיבה מזרחית בינונית, 11 שורות, אין ניקוד, קרוע, פרקים ג-ד.	JTS ENA 3473.8-11	קנה
שני דפים, נייר, 15.7x12.6 (14x10), כתיבה מזרחית בינונית, 21 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרק כט.	JTS ENA 3815.9-10	קנו ¹
דף אחד, נייר, 17x13 (14x11), 19-20 שורות, פרק כט.	JTS ENA 3580.11	קנז ¹
דף אחד, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, שריד, פרק ו.	JTS ENA 3587.3	קנז

76 מידות דפי קמד¹ וקמד² הרשומות באתר פרידברג שגויות, והרישום הנכון הוא על פי קטלוג דנציג (לעיל, הערה 5), עמ' 70 וכן עמ' 99.

דף אחד, נייר, 11x15 (8x6), כתיבה מזרחית בינונית (לשם הפרק ותמצית התוכן), כתיבה מזרחית מרובעת (למספור הפרק), 11 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, קרוע, מפתח החיבור לפרקים יט-כד.	JTS ENA 3640.7	קנה
דף אחד, נייר, 11x20 (8x18), כתיבה מזרחית בינונית, 25 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרק ה.	JTS ENA 3754.4	קנט
שני דפים, נייר, 14x20 (10x17), כתיבה מזרחית בינונית, 20 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרק כט.	JTS ENA 4028.1-2	קס
ארבעה דפים, נייר, 18.4x24.3 (13x17), כתיבה מזרחית בינונית, 19 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, דהוי, פרקים ב, ג, ד.	JTS ENA 4188.1-4	קסא

ספריית אוקספורד בודלי (The Bodleian Library, University of Oxford)

שישה עשר דפים, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 15-17 שורות, ניקוד דיאקריטי וטברני חלקי, שלם, פרקים יד, טו, טז.	MS. Heb. e.50.1-16	קסב

ספריית פריס (Alliance Israelite Universelle, Paris)

דף אחד, נייר, 17x21 (10x16), כתיבה מזרחית מרובעת (לשיר הפתיחה לסידור ולכותרת של ההקדמה), כתיבה מזרחית בינונית (לגוף ההקדמה), ניקוד דיאקריטי חלקי, חתוך, מחורר, כולל את שיר הפתיחה לסידור ואת תחילת ההקדמה. יש להעיר כי אחרי שיר הפתיחה לסידור יש פיוטים קצרים נוספים שאינם שייכים לחיבור שלפנינו.	AIU IV.A.169	קסג
דף אחד, נייר, 15x13.6 (10x10), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרק יז.	AIU VII.D.118	קסד
דף אחד, נייר, 17x15 (5.4x6.8), כתיבה מזרחית בינונית, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרק כ.	AIU XI.111	קסה

אוסף מוצרי

דף אחד, נייר, 12x17 (8.4x12.8), כתיבה מזרחית בינונית, 16 שורות, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, קרוע, דהוי, פרק כב.	III, 47.2	קסו
גיליון אחד, נייר, 14x18.4 (10x13.7), כתיבה מזרחית בינונית, 15 שורות, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, דהוי, קרוע, סוף פרק יח, פרק יט, פרק כב.	III, 142	קסז
דף אחד, נייר, כתיבה מזרחית מרובעת, אין ניקוד, חתוך, קרוע. עמ' א כולל את כותרת החיבור, בעמ' ב יש שריד של המילה 'כתאב' ועוד שרידי אותיות לרוחב העמוד.	V, 17.1	קסח
דף אחד, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 17-18 שורות, אין ניקוד, דהוי מעט, פרק כט.	V, 70	קסט
דף אחד, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, אין ניקוד, שריד, פרק יא.	V, 191.1-3	קע

ספריית האוניברסיטה בפנסילוניה

דף אחד, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 17-18 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, מחורר, פרק יז.	Penn CAJS. Halper 152	קעא
דף אחד, נייר, כתיבה מזרחית מרובעת (לשיר הפתיחה לחיבור ולכותרת החיבור), כתיבה מזרחית בינונית (להקדמת החיבור), ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, כולל את שיר הפתיחה לחיבור ואת כותרת החיבור וכן חלק מן ההקדמה.	Penn CAJS. Halper 186	קעב

NLR הספרייה הלאומית הרוסית (National Library of Russia, St. Petersburg)

גליון אחד ועוד עמוד אחד, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 17-19 שורות, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, מוכתם, דהוי, פרקים ב-ג.	NLR Evr.-Arab. I 1215	קעג
שמונה עשר דפים, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 18 שורות, ניקוד דיאקריטי וטברני מלא (למובאות בעברית יש ניקוד טברני), שלם, פרקים כו, כז, כט, ל.	NLR Evr.-Arab. I 2937	קעד
שני דפים, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 13 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, סוף פרק כא ותחילת פרק כב.	NLR Evr.-Arab. II 871	קעה
גליון אחד ועוד דף אחד, נייר, כתיבה מזרחית מרובעת בכותרות, וכתיבה מזרחית בינונית בשאר הטקסט, 18 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרקים ט, י.	NLR Evr.-Arab. II 2592	קעו
שישה עשר דפים, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 18 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי, קרוע, פרקים ה, ו, ז, יז, כז, ל.	NLR Evr.-Arab. II 3202	קעז
דף אחד, נייר, כתיבה מזרחית בינונית, 17 שורות, ניקוד דיאקריטי וערבי חלקי, שלם, פרק ט. (כתב יד זה כולל 252 דפים והוא אוגד בתוכו חיבורים שונים. דף 79 בקובץ שייך לסידור רשב"י).	NLR Evr.-Arab. II 938, דף 79	קעח

ספריית שטרסבורג

שני גליונות, נייר, 17x24 (20.8x12.8), כתיבה מזרחית בינונית, 20 שורות, ניקוד דיאקריטי חלקי (יש להעיר כי המעתיק מציין את השדה כדגש חזק במילים עבריות!), שלם, פרקים ד-ה.	Strasbourg 4078.1-4	קעט